

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัยเรื่องกระบวนการจัดการป่าชุมชน โดยเครือข่ายป่าชุมชนลุ่มน้ำปิง ในอำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ ผู้ศึกษาได้ทำการศึกษาถึงแนวความคิดและทฤษฎีต่างๆที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย รวมทั้งงานเขียนที่ผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญทั้งหลายได้คิดค้นและเรียบเรียงไว้ ซึ่งเป็นข้อมูลพื้นฐานที่สำคัญที่จะเป็นประโยชน์ต่อกระบวนการดำเนินงานศึกษาวิจัยและการตอบคำถาม เพื่อให้สามารถอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้น จากการศึกษาวิจัยได้ชัดเจนและเกิดความเข้าใจมากยิ่งขึ้น ดังนั้นจึงได้นำแนวความคิดทฤษฎีและงานเขียนต่างๆมารวบรวมไว้ดังต่อไปนี้

- 2.1.1 แนวคิดเครือข่ายทางสังคม
- 2.1.2 แนวคิดการจัดการป่าชุมชน
- 2.1.3. แนวคิดเรื่องสิทธิและกรรมสิทธิ์ทรัพยากรส่วนร่วม
- 2.1.4. แนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชน
- 2.1.5. แนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อม

2.1.1 แนวคิดเครือข่ายทางสังคม

เครือข่ายเป็นรูปแบบหนึ่ง ของการปฏิบัติการในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการรวมศูนย์อำนาจ และการจัดการของรัฐบาล เครือข่ายจึง เป็นรูปแบบหนึ่งของการประสานงานบุคคลหรือองค์กรทั้งที่มีอยู่ในชุมชนกับภายนอกชุมชน เครือข่ายเป็นเครื่องมืออันทรงพลังของชุมชน ในการสร้างอำนาจการต่อรองให้กับชุมชน โดยการสร้างเครือข่าวนั้นอาจจะแสดงออกหรือพัฒนาแบบแนวตั้งและเครือข่ายแบบแนวนอน ทั้งนี้ เครือข่ายแบบแนวตั้ง สถานภาพและฐานของคนในแต่ละลำดับชั้นจะเรียงจากสูงไปหาค่า ฝ้ายที่ อยู่ในระดับสูงจะมีฐานะอุปถัมภ์ การแลกเปลี่ยนระหว่างชั้นมีลักษณะไม่เสมอภาคเท่าเทียมกัน ส่วนเครือข่ายแบบแนวนอน ฐานะและสถานภาพของคนในกลุ่มที่เข้ามาเป็นเครือข่าวนั้นมีความ เสมอภาคเท่าเทียมกัน การแลกเปลี่ยนทรัพย์สินหรือบริการต่างๆ มีลักษณะช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ถ้อยที่ถ้อยอาศัย ในกรณีที่ไม่ซับซ้อนไม่ต้องมีตัวกลาง แต่ในกรณีที่ซับซ้อนมากขึ้นมีหลายกลุ่ม มากขึ้นจะมีแม่ข่ายเป็นตัวประสาน

สุเทพ สุนทรเกสัช (2535) ได้อธิบายว่า เครือข่ายเป็นรูปแบบทางด้าน ความสัมพันธ์ของสมาชิกภายในสังคม ที่มีแบบแผนสายสัมพันธ์ต่างๆ ทั้งในระดับจุลภาค และมหภาค ในลักษณะของการพึ่งพาอาศัยกันซึ่งมีหลักการว่าสายสัมพันธ์ระหว่างตัวผู้กระทำ ต่างๆ ปกติจะมีลักษณะควบคู่ขนานกันในด้านเนื้อหาความเข้มข้นสนองสิ่งต่างๆ ให้แก่กันและ กัน โดยมีความเข้มข้นมากน้อยต่างกันและมีลักษณะการทอดต่อกัน หรือนำ ไปสู่เครือข่ายชนิด ต่างๆ ที่เกิด โดยความงูใจ แต่มีข้อจำกัดว่าแนวโน้มที่จะเกิดเครือข่ายต่างๆ ที่มีพรมแดนชัดเจน จะแบ่งกลุ่มออกจากกัน และส่งผลให้มีการรวมกลุ่มเพื่อนำไปสู่ความร่วมมือกัน

กาญจนา แก้วเทพ (2530) ได้อธิบายว่า เครือข่ายประชาชนเป็นรูปแบบหนึ่งของ การประสานงานบุคคล กลุ่ม หรือหลายองค์กร ต่างก็มีทรัพยากรของตัวเองมีเป้าหมาย วิธีการ ดำเนินงานและมีกลุ่มเป้าหมายของตนเอง กลุ่มหรือองค์กรเหล่านี้ได้เข้ามาประสานกันอย่างมี ระยะเวลาสมควร แม้อาจจะไม่ได้มีกิจกรรมร่วมกันอย่างสม่ำเสมอก็ตาม แต่จะมีการวางรากฐาน เอาไว้เมื่อฝ่ายหนึ่งมีความต้องการที่จะขอความช่วยเหลือ หรือขอความร่วมมือกับกลุ่มอื่นๆ เพื่อ แก้ปัญหา ก็สามารถจัดการได้

พิมพ์วัลย์ ปรีดาสวัสดิ์ (2536) กล่าวถึงเครือข่ายสังคมว่า หมายถึง สายสัมพันธ์ทั้ง ทางตรงและทางอ้อมระหว่างบุคคลหนึ่งกับบุคคลอื่นๆ อีกหลายคนในสังคม โดยต้องมี ปฏิสัมพันธ์การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารเครื่องใช้ไม่สอย การบริการระหว่างบุคคลทั้งที่เป็น กลุ่มไม่เป็นทางการ องค์กรทางสังคมต่างๆเปรียบเสมือนสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่มีอิทธิพลต่อ พฤติกรรมของบุคคลนั้นๆ และขณะเดียวกันบุคคลนั้นๆก็เปรียบเสมือนส่วนหนึ่งของ

สิ่งแวดล้อมทางสังคมของบุคคลอื่นๆ ในเครือข่ายสังคม ซึ่งมีผลกระทบต่อพฤติกรรมของบุคคลอื่นเช่นกัน

ทั้งนี้สามารถมองได้ว่าเครือข่ายสังคมนั้น หมายรวมถึง สายใยความสัมพันธ์ทั้งทางตรงและทางอ้อมระหว่างบุคคลหนึ่งไปอีกบุคคล หรืออีกหลายคน มีลักษณะยืดหยุ่นจะเป็นความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์หรือไม่ก็ได้ผู้ที่อยู่ร่วมในกระบวนการจะรู้ว่ามีกรรมร่วมกันเพื่ออะไรหรือทำอะไรและมีการแบ่งงานอย่างยุติธรรม ซึ่งเครือข่ายสังคมเป็นรูปแบบหนึ่งของการประสานงานเพื่อก่อให้เกิดความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน อาจมีการประสานระหว่างหน่วยงานของรัฐและหน่วยงานเอกชน เงื่อนไขที่สำคัญในการเกาะเกี่ยวให้มีความมั่นคง เหนียวแน่น และมีอายุยืนยาว คือ การเผชิญหน้ากับปัญหา หรือความกดดันร่วมกันจนทำให้ทุกคนที่เข้าร่วมตัวเกิดสำนึกร่วมเห็นประโยชน์ และศรัทธาต่อการรวมตัวเป็นเครือข่าย เครือข่ายจะมีพลังขึ้นมาได้ต้องมีข่ายโยงใยระหว่างชุมชนย่อยๆ หลายชุมชนที่มีลักษณะแตกต่างกันในชุมชนจากการประสานความร่วมมือของคนชั้นต่างๆ ในชุมชน

นอกจากนี้ยังได้มีการจำแนกลักษณะของเครือข่ายทางสังคมออกเป็น 5 ลักษณะ คือ

1. ความสัมพันธ์เชิงซ้อน หรือความสัมพันธ์ที่มีความหลากหลายอันเนื่องมาจากบทบาทที่มีอยู่ในสังคม จะประกอบไปด้วยบุคคลที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันตามบทบาทหรือหน้าที่ของแต่ละคนหรือคู่ความสัมพันธ์ที่มีอยู่ ซึ่งแต่ละคนไม่ได้มีบทบาทเดียว ซึ่งหลายบทบาทของแต่ละคนจะส่งผลกระทบต่อกันและกัน เพราะแต่ละบทบาทมีบรรทัดฐานและความคาดหวังทางสังคมที่ชี้นำแนวทางพฤติกรรม

2. ความสัมพันธ์ที่มีการแลกเปลี่ยน การตัดสินใจในการแลกเปลี่ยนอาจเกิดในเพียงบางสิ่งบางอย่างซึ่งกันและกันเท่านั้น โดยคำนึงถึงความเหมาะสมหรือความพอใจที่ได้จากการแลกเปลี่ยนนั้นๆ ด้วย ดังนั้นจึงจำเป็นต้องแสดงให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ของการจัดการทรัพยากรของชุมชนนั้นได้มีการแลกเปลี่ยนสิ่งใดสิ่งหนึ่งบ้าง หรือได้รับผลประโยชน์ตอบแทนในบางสิ่งบางอย่างจากความสัมพันธ์ดังกล่าว

3. ความสัมพันธ์ที่มีลักษณะการให้และการรับ ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบุคคลวางอยู่บนพื้นฐานการแลกเปลี่ยน ซึ่งก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนที่สมดุลกันและไม่สมดุลกันหากฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดมีอำนาจเหนือกว่า ซึ่งเกิดจากกระบวนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันและกัน สถานภาพหรือทรัพยากรของบุคคลเอง ความไม่สมดุลกันทางอำนาจ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมจะมีการส่งผลกระทบต่อลักษณะของสิ่งแวดล้อมทางสังคมและทางกายภาพของบุคคลและกลุ่มด้วย ทำให้มีความสัมพันธ์ไม่คงที่และเปลี่ยนแปลงได้

4. ความถี่และระยะเวลาของความสัมพันธ์ เครือข่ายสังคมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอเพราะมีการรู้จักกันมากขึ้น แต่ความถี่และความบ่อยครั้งของความสัมพันธ์เป็นปัจจัยนำไปสู่คุณภาพของความสัมพันธ์ในลักษณะของการเกิดความสัมพันธ์เชิงซ้อน และการยอมรับในการจัดการด้านต่างๆ รวมทั้งอิทธิพลต่อกันและกันในด้านพฤติกรรม

5. ความเกี่ยวพันกันภายในเครือข่าย ในเครือข่ายสังคมที่มีความเกี่ยวพันกันสูงจะมีหลายช่องความคิดเห็น ข้อเสนอแนะ ตลอดจนข้อมูลข่าวสาร ดังนั้นภายในเครือข่ายจะมีความคิดเห็นและการกระทำของบุคคลต่างๆที่มีความคล้ายคลึงกันสูง ดังนั้นความเชื่อและพฤติกรรมด้านการจัดการทรัพยากรในกลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์แบบเหนียวแน่น จะมีความคิดเห็นและพฤติกรรมที่เหมือนกัน

จากความหมายต่างๆที่ได้มีการรวบรวมมานั้น จะเห็นได้ว่าเครือข่ายสังคมเปรียบเสมือนกรอบแนวคิดที่ใช้ศึกษาหาความเข้าใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ที่มีอยู่ในสังคมอันนำไปสู่ความเข้าใจในเรื่องกลุ่มที่ไม่เป็นทางการ องค์กรทางสังคม และโครงสร้างทางสังคม รวมทั้งลักษณะของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นดังกล่าว สามารถนำมาใช้อธิบายเกี่ยวกับพฤติกรรมต่างๆของบุคคลเหล่านี้ได้ โดยอาจมองได้ว่า เงื่อนไขที่สำคัญในการเกาะเกี่ยวให้มีความมั่นคงเหนียวแน่น และมีอายุยืนยาว คือ การเผชิญหน้ากับปัญหา หรือความกดดันร่วมกันจนทำให้ทุกคนที่เข้าร่วมตัวเกิดสำนึกพร้อมเห็นประโยชน์ และศรัทธาต่อการรวมตัวเป็นเครือข่าย เครือข่ายจะมีพลังขึ้นมาได้ต้องมีข่ายโยงใยระหว่างชุมชนย่อยๆหลายชุมชนที่มีลักษณะแลกเปลี่ยนกันในชุมชนจากการประสานความร่วมมือของคนชั้นต่างๆ ในชุมชนทั้งนี้ เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์ (2543) ยังได้อธิบายถึงความจำเป็นในการสร้างเครือข่ายว่า คือการที่ปัจเจกบุคคลหรือสถาบันมารวมกันเป็นกลุ่ม ซึ่งต้องมีความสนใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่งร่วมกัน อย่างไรก็ตาม เพียงการรวมกลุ่มเท่านั้นยังไม่อาจเป็นเครือข่ายงานได้ เพราะจะมีลักษณะเพียงการทำงานร่วมกัน (workshop) คือ มีบุคคลมาร่วมสนทนากัน หากจะให้เป็นเครือข่ายต้องมีปัจจัย อีกข้อ คือ ความร่วมมือกันที่จะติดต่อสื่อสาร ความเต็มใจที่จะประสานงานกัน ข้อสำคัญสมาชิกต้องมีการยอมรับที่จะทำกิจกรรมร่วมกัน ไม่ใช่เป็นเพียงการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเท่านั้น

นอกจากนี้ยังให้ความสำคัญกับขั้นตอนของการพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมภายในเครือข่ายเพราะจะสะท้อนให้เห็นถึงความพยายามที่จะร่วมมือกันของเครือข่าย ส่วนหลักปฏิบัติในการสร้างเครือข่ายได้แก่

1. ระบุกลุ่มหรือบุคคล ที่สามารถทำหน้าที่กระตุ้นหรือทำให้เครือข่ายดำเนินไปได้
2. การจัดการเครือข่ายที่ดี ต้องมีศิลปะในการสานประโยชน์ ทำให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียแต่ละฝ่ายได้ประโยชน์ร่วมกัน

3. ในการพัฒนา การปฏิบัติและติดตามผลของกิจกรรม หรือ โครงการต่างๆ ของเครือข่ายจะต้องมีการติดต่อ สื่อสารกันอย่างใกล้ชิด ระหว่างสมาชิกเครือข่ายผู้ได้รับผลประโยชน์และผู้ให้ทุน
4. จำเป็นจะต้องมีความสนใจร่วมกัน วัตถุประสงค์และทัศนะร่วมกัน และมีวิธีการทำงานที่จะอำนวยความสะดวกให้เกิดการติดต่อสื่อสารระหว่างสมาชิก

อย่างไรก็ตามในการเข้าร่วมกิจกรรมของเครือข่ายนั้น ควรรู้ถึงประโยชน์ที่จะได้รับ ด้วยประโยชน์อย่างแรกที่จะได้ คือ แทนที่จะต้องทำงานคนเดียวหรือกลุ่มย่อยๆ ก็ให้มาทำงาน ร่วมกลุ่มมาร่วมกันกำหนดประเด็นสำคัญทั้งในระดับท้องถิ่น ภูมิภาค หรือระดับชาติ ซึ่งอาจจะ มาจากการประชุมเครือข่าย ประโยชน์อีกอย่างหนึ่งก็คือ การได้รับข้อมูลใหม่ ความรู้ใหม่ ทำให้ เกิดความเข้าใจ รวมทั้งความเชื่อถือซึ่งกันและกันมากขึ้น

เอื้ออิสรา หงส์หิรัญ (2544) ได้กล่าวว่า ในการเสริมสร้างกลุ่มและเครือข่ายนั้นต้องมีเทคนิค และบทบาทการทำงานในแต่ละขั้นตอนของการรวมกลุ่มและเครือข่าย ดังนี้

1. ขั้นก่อนการเกิดกลุ่มเป็นขั้นเตรียมการก่อนการจัดตั้งกลุ่ม การปลูกจิตสำนึกเพื่อ กระตุ้นให้สมาชิกที่อยู่กระจัดกระจายเกิดความตระหนัก รับรู้ถึงปัญหา เกิดความ สนใจในการเข้ามาร่วมกันแก้ไขปัญหา โดยมีเทคนิคที่ใช้ได้แก่ การสร้างความ ศรัทธา ความไว้วางใจกับกลุ่มเป้าหมายการสร้าง หน่วยนำ หรือแนวร่วม การศึกษาสำรวจข้อมูล สถานการณ์ หาปัญหาหรือความต้องการร่วม หรือ การศึกษาวิเคราะห์ชุมชน
2. ขั้นการสร้างกลุ่ม หรือขั้นการดำเนินงานกลุ่ม เป็นขั้นของการรวมตัวจัดตั้งกลุ่ม เป็นการนำเสนอข้อมูลที่ไ้จากการศึกษาวิเคราะห์ เพื่อกระตุ้นให้เกิดการคิดค้น แนวทางแก้ปัญหา และมีการสนับสนุนในเรื่องความรู้ หรือเทคโนโลยี โดยการ จัด เวทีแลกเปลี่ยน ศึกษาดูงานระหว่าง ชาวบ้านกับชาวบ้าน หรือการเชิญวิทยากร จากภายนอกมาให้ความรู้
3. ขั้นการเจริญเติบโตของกลุ่ม ขั้นการขยายกลุ่ม หรือขั้นการบำรุงรักษากลุ่ม เมื่อ กลุ่มมีความเคลื่อนไหว มีกิจกรรมที่ต่อเนื่อง กลุ่มก็จะเกิดพลัง เมื่อแต่ละกลุ่มเกิด พลังก็จะมีการขยายกลุ่มในลักษณะของการขยายเป็นเครือข่าย การสร้างแกนนำ หรือจุดเชื่อมข่าย การเสริมสร้างเรื่องการบริหารจัดการ และการติดต่อสื่อสารเป็น สิ่งสำคัญ ในการเสริมสร้างและพัฒนาเครือข่าย ดังนั้น เทคนิควิธีการในขั้นตอนนี้ จึงมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับการ กระตุ้นให้เครือข่ายตระหนักถึงความจำเป็นใน

การสร้างเครือข่าย และพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มในการอยู่ร่วมกันเป็นเครือข่าย

ในส่วนของเงื่อนไขปัจจัย ที่ควรพิจารณาในการส่งเสริมการรวมกลุ่มและเครือข่าย รวมถึงการเสริมสร้างความเข้มแข็งของกลุ่มและเครือข่าย มีประเด็นสำคัญที่ควรพิจารณา ในการทำงานกับกลุ่มและเครือข่าย ดังนี้

ด้านการสร้างกลุ่ม

1. พิจารณาจากกระบวนการ ในการจัดตั้งกลุ่ม หรือการเกิดกลุ่มทั้งในด้านประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของการรวมกลุ่ม เช่น สมาชิกมีความเข้าใจในวัตถุประสงค์ของการรวมกลุ่ม หรือเข้าร่วมกลุ่มเพื่อหวังผลประโยชน์ กลุ่มที่เกิดขึ้นเป็นกลุ่มจัดตั้ง หรือเป็นกลุ่มที่รวมตัวโดยธรรมชาติ หรือรวมตัวโดยมีปัญหาและความต้องการร่วมกัน
2. พิจารณาจากองค์ประกอบของกลุ่ม ทั้งองค์ประกอบภายใน ได้แก่ ผู้นำ สมาชิกการบริหารจัดการและองค์ประกอบภายนอก ได้แก่ นักพัฒนาหรือหน่วยงานส่งเสริม นโยบายของรัฐบาล
3. พิจารณาจากโครงสร้างกลุ่ม เป็นระบบปิดคือ โครงสร้างเป็นทางการ มีลำดับบังคับบัญชา หรือระบบเปิดซึ่งเป็น โครงสร้างแบบแนวราบ เน้นการทำงานแบบประชาธิปไตย
4. พิจารณาจากการทำงาน หรือการทำกิจกรรมของกลุ่มว่ามีการทำกิจกรรมทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการบริหารจัดการกลุ่มอย่างสอดคล้องสัมพันธ์กันหรือไม่

ด้านการสร้างเครือข่าย

1. ควรคำนึงถึงความพอเหมาะ การแบ่งขอบเขตรับผิดชอบเครือข่ายที่ชัดเจน
2. เครือข่ายให้ความสำคัญกับการเสริมให้กลุ่มย่อยเข้มแข็งหรือไม่
3. ควรวิเคราะห์ประเภทของเครือข่ายว่าเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ เครือข่ายต่อรอง เครือข่ายภายใน เครือข่ายภายนอก เนื่องจากเครือข่ายแต่ละประเภทมีเงื่อนไขการส่งเสริมที่ต่างกัน
4. การมีพันธะสัญญา มีความผูกพันกัน ในระยะยาวที่จะพัฒนาปรับปรุงเครือข่ายร่วมกัน โดยมีเครื่องมือในการรักษาความสัมพันธ์ ได้แก่ การติดต่อสื่อสาร การมีประวัติศาสตร์ ประสบการณ์ มิตรภาพ และการร่วมทุกข์ร่วมสุข
5. พิจารณาจากความสามารถของแกนนำทั้งในด้านภาวะ การนำ วิสัยทัศน์ การกระจายส่งต่อ หรือแลกเปลี่ยนความรู้ข่าวสาร และคุณสมบัติของแกนนำการพัฒนาอยู่ตลอดเวลา และการเสริมพลังการทำงาน โดยการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมแก้ปัญหา เช่น การจัดกิจกรรม

เสริมความสัมพันธ์ การเสริมทักษะการสร้างเครือข่ายให้คนทำงาน การพัฒนาความสามารถ ในการประสานทรัพยากร

โดยการสร้างเครือข่ายนั้น อาจจะได้แสดงออกหรือพัฒนาแบบแนวตั้ง และเครือข่าย แบบแนวนอน ทั้งนี้เครือข่ายแบบแนวตั้ง สถานภาพ และฐานะของคนในแต่ละลำดับชั้นจะเรียง จากสูงไปหาต่ำ ฝ่ายที่อยู่ในระดับสูงจะมีฐานะเป็นผู้อุปถัมภ์ การแลกเปลี่ยนระหว่างชั้นมี ลักษณะไม่เสมอภาคเท่าเทียมกัน ส่วนเครือข่ายแนวนอนนั้น ฐานะและสถานภาพของคนใน กลุ่มที่เข้ามาเป็นเครือข่ายนั้นมีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน การแลกเปลี่ยนทรัพย์สิน หรือบริการ ต่างๆ มีลักษณะการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ถ้อยทีถ้อยอาศัย ในกรณีที่ไม่ซับซ้อนไม่ต้องมีตัวกลาง ในกรณีที่ซับซ้อนมากขึ้นมีหลายกลุ่มมากขึ้นจะมีแม่ข่ายเป็นตัวประสาน

เอื้ออิสรา หงส์หิรัญ (2544) กล่าวว่าแนวความคิดเกี่ยวกับเครือข่าย จัดเป็นแนวคิด ที่มีความสำคัญและถูกนำมาใช้กันอย่างแพร่หลาย ในการอธิบายภาพการเคลื่อนตัวจากกลุ่มผู้ การรวมตัวเป็นเครือข่าย เพื่อสร้างพลังในการขับเคลื่อนกระบวนการจัดการ หรือสร้างพลังใน การเปลี่ยนแปลงสิ่งต่างๆ ได้ดังที่ประเวศ วะสี กล่าวว่า เครือข่ายทางสังคมจะคล้ายเครือข่ายใน สมอง โครงสร้างสมองจะทำให้เกิดการเรียนรู้สูงอันจำเป็นสำหรับการมีชีวิตรอด โครงสร้างทาง สังคมจะมีวิวัฒนาการ ไปเหมือน โครงสร้างสมองมากขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง พฤติกรรมของสังคม จากสังคมใช้อำนาจ เป็นสังคมเรียนรู้ การที่จะเกิดสังคมเรียนรู้ นั้น โครงสร้างทางสังคมต้องปรับเปลี่ยนจากโครงสร้างอำนาจในแนวดิ่ง ไปเป็นเครือข่ายสังคม หรือ เครือข่ายสังคมเรียนรู้ โดยสังคมต้องสามารถเรียนรู้ได้อย่างต่อเนื่องจึงจะสามารถปรับตัวให้อยู่ ในดุลยภาพได้

จากแนวคิดเครือข่ายทางสังคม สามารถสรุปได้ว่า เครือข่ายสังคม หมายความว่า ความสัมพันธ์ของบุคคลหนึ่งกับบุคคลอื่นๆ ทั้งทางตรงและทางอ้อม ในลักษณะความสัมพันธ์ที่ มีความหลากหลาย มีการแลกเปลี่ยน รวมตัวขององค์กรในชุมชนต่างๆ โดยมีความเท่าเทียมกัน เป็นการจัดการที่เกิดจากการเรียนรู้และความร่วมมือระหว่างองค์กรต่างนั้นมี ความถี่และ ระยะเวลาสัมพันธ์กัน ซึ่งแนวคิดนี้จะอธิบายในแนวเชิงบรรทัดฐานที่ทำให้เกิดการยอมรับ เป็น กระบวนการทางสังคม มีการเชื่อมโยงของกลุ่มปัจเจกบุคคล โดยตั้งอยู่ในหลักการที่มีลักษณะ สอดคล้องกลมกลืนกัน เป็นการรวมกันเพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพยากร เกิดความร่วมมือและความ ชัดแย้งกัน ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบต่างๆ ให้เกิดความเหมาะสมในสังคม ซึ่งแนวคิด เครือข่ายทางสังคมเป็นแนวคิดที่จะช่วยในการอธิบายถึงภาพการเคลื่อนตัวจากกลุ่มสู่การรวมตัว เป็นเครือข่าย เพื่อเป็นการสร้างอำนาจต่อรองในกระบวนการจัดการและการเปลี่ยนแปลงสิ่ง ต่างๆ ในชุมชน

2.1.2 แนวคิดการจัดการป่าชุมชน

การจัดการป่าในรูปแบบ “ป่าชุมชน” คือ การสร้างความร่วมมือในการดูแลรักษา และการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ระหว่างประชาชนในส่วนต่างๆของสังคม เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมในการจัดการทรัพยากร ความยั่งยืนของระบบนิเวศและคุณภาพชีวิตของประชาชนในสังคมโดยรวม ด้วยความตระหนักถึงความสำคัญของวัฒนธรรม และประเพณีที่หลากหลายของชุมชนท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การใช้ และการพัฒนาทรัพยากร

กระแสความคิดการจัดการป่าชุมชนเป็นการสะท้อนให้เรามองเห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าไม้และยังทำให้มองเห็นถึงความสัมพันธ์ของ คน ป่าไม้ และวัฒนธรรมที่สามารถก่อให้เกิดรูปแบบการจัดการป่าชุมชนที่มีความหลากหลาย และมีความแตกต่างกัน

ก่อนที่ป่าชุมชนจะได้รับความสนใจจากนักวิชาการและการจัดการป่าโดยภูมิปัญญาชาวบ้าน ได้รับการบันทึกเป็นองค์ความรู้ ป่าก็แทบจะหมดไปจากประเทศ การจัดการป่าขนาดใหญ่ซึ่งควบคุมโดยรัฐในระบบสัมปทานรวมทั้งการทำสวนป่าเพื่อการค้าและอุตสาหกรรม การดำเนินงานสนับสนุนป่าชุมชนของรัฐต้องพบกับปัญหาอุปสรรคมาโดยตลอด

ป่าชุมชนเป็นคำใหม่ในแนวคิดเก่าซึ่งมีคู่กับชุมชนมานานแล้ว แม้กระทั่งรากฐานการป่าไม้ซึ่งเริ่มในทวีปยุโรปในคริสต์ศตวรรษที่ 17 ก็เนื่องมาจากชาวบ้านในชนบทต้องการไม้เพื่อใช้สอย ไม่ได้ต้องการ ไม้เพื่อการค้าหรืออุตสาหกรรม ป่าชุมชนเกิดจากความต้องการ ความพร้อมและการริเริ่มของชุมชนและต้องเป็นความพร้อมที่แท้จริงไม่ใช่แบบที่หน่วยงานข้างนอกไปจัดตั้งให้ ป่าชุมชนจึงไม่ใช่คำตอบสำหรับสนองความต้องการจากป่า หรือใช้แก้ไขปัญหาป่าไม่ได้ทุกกรณี มีผู้ได้ให้ความหมายคำจำกัดความของป่าชุมชนไว้มากมาย ซึ่งแตกต่างกันไปตามแนวคิดและประสบการณ์ของแต่ละบุคคล

การจัดการป่าชุมชนเป็นการสะท้อนถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าไม้และยังทำให้มองเห็นถึงความสัมพันธ์ของคน ป่าไม้ และวัฒนธรรม ที่สามารถก่อให้เกิดรูปแบบการจัดการป่าชุมชนที่หลากหลายและมีความแตกต่างกัน

กรมป่า ไม้ (2540) ได้ให้ความหมายป่าชุมชนไว้ว่า “เป็นรูปแบบของการจัดการป่าไม้ที่นำเอาความต้องการพึ่งพาของประชาชนมาเป็น วัตถุประสงค์ในการจัดการป่าไม้นั้น และให้ประชาชนผู้ได้รับประโยชน์จากป่าดังกล่าวเป็นผู้กำหนดแผนการ และควบคุมการดำเนินงานให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ เพื่อผลประโยชน์ต่อเนื่องอย่างสม่ำเสมอตามความต้องการของชุมชน”

โกมล แพรกทอง (2535) ได้ให้ความหมายป่าชุมชนไว้ว่า เป็นรูปแบบการจัดการป่าไม้ที่นำเอาความต้องการพึ่งพาของประชาชนมาเป็น วัตถุประสงค์ในการจัดการป่าไม้นั้น และให้ประชาชนผู้ได้รับประโยชน์จากป่าดังกล่าวเป็นผู้กำหนดแผนการ และควบคุมการดำเนินงานให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ เพื่อผลประโยชน์ต่อเนื่องอย่างสม่ำเสมอตามความต้องการของชุมชน ที่หลากหลายและมีความแตกต่างกัน

เสนห์ จามริก และ ยศ สันตสมบัติ (2536) กล่าวว่า ป่าชุมชนเป็นขบวนการทางสังคม เป็นการรวมตัวกันขององค์กรประชาชนในระดับชุมชน หรือเป็นเครือข่ายภายในระบบนิเวศแห่งหนึ่ง เพื่อทำการใช้ประโยชน์ และจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ซึ่งถือเป็นทรัพย์สินส่วนรวมของท้องถิ่นอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม บนพื้นฐานของระบบความคิด ภูมิปัญญา อุดมการณ์ และสิทธิชุมชน ซึ่งเน้นหลักการทางศีลธรรม และความมั่นคง ในการยังชีพของชุมชนเป็นสำคัญ

กลุ่มฮักเมื่องน่าน (2535) กล่าวว่า ป่าชุมชนมีความหมายถึง ป่าที่ชาวบ้านร่วมแรงร่วมใจกันหวงแหนดูแลรักษาไว้เพราะเห็นว่าป่ามีความสำคัญต่อชีวิตของชาวบ้าน ป่าที่ดูแลกันนี้อาจเป็นป่าธรรมชาติ ที่มีต้นไม้และสัตว์ป่าสมบูรณ์ หรือเป็นป่าเสื่อมโทรม ไร่เหล่านี้ชาวบ้านปล่อยให้ฟื้นตัวเป็นป่าอีก หรือ เป็นป่าปลูกใหม่สามารถเรียกเป็นป่าชุมชนได้ทั้งสิ้น

เพิ่มศักดิ์ มกรภิรมย์ (2543) กล่าวว่า ป่าชุมชนสามารถอธิบายได้ หลายความหมายแตกต่างกัน ไปตามมุมมอง อย่างไรก็ตามก็ตีมีหลักการสำคัญที่ป่าชี้ถึงความเป็นป่าชุมชน คือ

- เชื่อมโยงระบบสังคม วัฒนธรรมเข้ากับเรื่องป่าและทรัพยากรในป่า
- เป็นป่าธรรมชาติหรือป่าปลูกขึ้นมาใหม่ก็ได้ แต่ต้องมีขอบเขตที่ชาวบ้านสามารถจำแนกขนาดของพื้นที่ได้
- จุดประสงค์และเป้าหมายของการจัดการป่าสอดคล้องกับความต้องการของคนส่วนใหญ่ในชุมชน
- เน้นการบริหารจัดการให้สอดคล้องกับการใช้จารีตประเพณี ความเชื่อและวัฒนธรรมในท้องถิ่นและสนับสนุนการมีส่วนร่วมของชุมชน
- กฎเกณฑ์ในการบริหารจัดการป่าและทรัพยากร กำหนดและตัดสินใจโดยองค์กรชุมชน

จะเห็นได้ว่า นักวิชาการในหลายแขนงได้ให้นิยาม “ป่าชุมชน” ไว้หลายประการด้วยกัน ถึงแม้ว่าจะมีที่มาของคำที่แตกต่างกันออกไปก็ตาม โดยได้มีการให้ทัศนะที่น่าสนใจเกี่ยวกับคำ และความหมายของป่าชุมชนไว้โดยมีการใช้คำภาษาอังกฤษที่มีความหมายคล้ายคลึงกัน และใช้กันอยู่เสมอ คือ Community Forestry , Social Forestry, Rural Forestry, Participatory Forestry และ Forestry for Local Community Development จากกลุ่มคำ

เหล่านี้มัน จะมีความเหมือนกัน แต่ระดับของการจัดการนั้นมันก็จะมีความแตกต่างกันในส่วน
ของระดับของกิจกรรมที่อาจจะมียาก-น้อยแตกต่างกัน

การจัดการป่าชุมชนเป็นการสะท้อนถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าไม้และ
ยังทำให้มองเห็นถึงความสัมพันธ์ของคน ป่า ไม้ และวัฒนธรรม ที่สามารถก่อให้เกิดรูปแบบการ
จัดการป่าชุมชนที่หลากหลายและมีความแตกต่างกันจากค่านิยมที่กล่าวมาแล้วนั้นจะพบว่า
ความหมายของป่าชุมชน จะเน้นทรัพยากรซึ่งในที่นี้คือ ป่าไม้ ผลผลิตจากป่า ที่ดิน การจัดการ
ในรูปแบบต่างๆของประชาชนในท้องถิ่นของตัวคนในชุมชนที่มีส่วนร่วม ในการจัดการป่า
ส่วนการนิยามที่เราจะเจงนั้นจะขึ้นอยู่กับ

- ลักษณะการใช้ประโยชน์ของป่า
- การจัดการดูแลรักษาป่า
- สิทธิและการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการดูแล
- เงื่อนไขการเกิดป่าชุมชนว่าเกิดขึ้นเองหรือ การจัดตั้งภายนอก

ทั้งนี้ แนวคิดเกี่ยวกับป่าชุมชนนั้น ได้มีผู้ที่เสนอไว้หลากหลาย โดยผู้ศึกษาได้มีการ
รวบรวมไว้ได้ดังนี้ ฉลาดชาย รมิตานนท์ และคณะ (2536) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับป่าชุมชนว่า
ประกอบด้วย 5 แนวคิดหลัก ดังนี้

แนวความคิดที่หนึ่ง มิติทางวัฒนธรรม เป็นหลักการพื้นฐานของการศึกษาครั้งนี้มี
ลักษณะสำคัญ 6 ประการ คือ

1. การมองความสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่างๆของชีวิตและธรรมชาติอย่างเป็นองค์รวม โดยไม่
จำกัดอยู่ที่ ด้านใดด้านหนึ่งเพียงอย่างเดียว
2. การเน้นที่วิถีคิด หรือระบบความคิด ว่ามีความหลากหลายและซับซ้อน เป็นลักษณะสำคัญ
ของการมองแบบองค์รวม หมายถึงหลักการและทางเลือกของการให้เหตุผล เกี่ยวกับ
ความสัมพันธ์ทางสังคมและธรรมชาติอย่างมีเงื่อนไข ซึ่งแตกต่างจากระบบคุณค่า หรือ
ค่านิยม ตรงที่เป็นความเชื่อตายตัวแบบไม่มีเงื่อนไข
3. การศึกษาจากมุมมองของผู้ถูกศึกษา ในที่นี้หมายถึง วิถีคิดหรือมุมมองของชาวบ้าน ซึ่งจะ
เป็นช่องทางสำคัญเบื้องต้น ในการทำความเข้าใจต่อปัญหา ก่อนที่จะนำมาวิเคราะห์หาความ
เชื่อมโยงกับแง่มุมในส่วนอื่นๆต่อไป
4. การให้ความสำคัญกับเรื่องของอุดมการณ์อำนาจ ซึ่งเป็นพื้นฐานในการจัดความสัมพันธ์
ต่างๆ ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ ที่ถือว่าเป็น
อุดมการณ์พื้นฐานของการบังคับ ตามความหมายนี้อุดมการณ์อำนาจ จะเกี่ยวข้องกับสิทธิ
และอำนาจของชุมชน

5. การมองในแง่การผลิตซ้ำทางอุดมการณ์ หมายถึงการปรับเปลี่ยนแปลงไป เช่น การใช้วิธีคิด ว่าด้วยเขตอภัยทาน เป็นพลังในการต่อต้านการทำลายป่าในปัจจุบัน

6. การเห็นว่ามนุษย์มีศักดิ์ศรี และมีสิทธิตามธรรมชาติที่จะใช้แรงงานเพื่อการดำรงชีพของตน ดังนั้นหากกลุ่มใดถูกความคิดมาครอบงำให้ต้องสูญเสียความเป็นคน พวกเขามีสิทธิตามธรรมชาติที่จะปลดปล่อยตัวเองจากการครอบงำนั้น ด้วยการแสดงออกทางวัฒนธรรมในรูปแบบต่างๆ

แนวความคิดที่สอง ระบบทรัพย์สินร่วมกันของชุมชน เป็นแนวความคิดเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิในทรัพยากรที่สำคัญของชุมชน ตั้งอยู่บนหลักการของสิทธิการใช้ทรัพยากรที่มีระบบการจัดการโดยกลุ่มผู้ใช้ ซึ่งจะกำหนดคกกฎเกณฑ์ว่าใครบ้างมีสิทธิใช้ และควรใช้อย่างไร ระบบทรัพย์สินร่วมกันของชุมชนนี้มีชุมชนเป็นทั้งผู้ใช้และผู้จัดการ ซึ่งมักจะเป็นวัฒนธรรมประเพณีที่มีประวัติความเป็นมาอย่างยาวนานของชุมชนท้องถิ่นทั่วโลก และมีความพยายามศึกษาเพื่อทำความเข้าใจระบบการจัดทำทรัพยากร ที่ใช้ระบบทรัพย์สินดังกล่าว แนวความคิดนี้จะช่วยในเรื่องการวิเคราะห์ศักยภาพของการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน

แนวความคิดที่สาม ศักยภาพในการจัดการทรัพยากรของชุมชน จะหมายถึง ภูมิปัญญาที่แสดงให้เห็นการบังคับใช้กฎระเบียบ ของการใช้และการจัดการทรัพยากร โดยผ่านการจัดองค์กรของชุมชน ในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง ที่มีความสามารถในการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ และทางสังคมที่เกิดขึ้น โดยรอบ รวมทั้งการแก้ปัญหาความขัดแย้งอย่างต่อเนื่อง ขณะที่สามารถพัฒนาการใช้ทรัพยากรอย่างมีดุลยภาพกับระบบนิเวศ เพื่อให้ยอมรับสถานภาพขององค์กรชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากร แนวความคิดนี้จะเป็พื้นฐานในการประเมินศักยภาพขององค์กรชุมชน

แนวความคิดที่สี่ เครื่องมือและการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำ เป็นแนวความคิดที่มุ่งชี้ให้เห็นว่า การศึกษาเรื่องการจัดการทรัพยากรจะต้องอยู่ภายใต้บริบทของระบบนิเวศหนึ่ง จึงจะสามารถมองเห็นความสัมพันธ์ที่ต้องพึ่งพาอาศัยกันขององค์ประกอบต่างๆ ทั้งทางกายภาพ และสังคมได้ชัดเจน โดยพยายามจะศึกษาหาความสัมพันธ์ดังกล่าวในลักษณะของระบบเครื่องมือ ว่ามีพัฒนาการและการปรับตัวได้อย่างไรบ้างในสภาวะที่เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในและภายนอกระบบนิเวศดังกล่าว

แนวคิดที่ห้า การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจ การเมือง และระบบนิเวศ ในที่นี้ จะหมายถึงการปรับเปลี่ยนอำนาจในการจัดการทรัพยากร ซึ่งเป็นแนวความคิดที่จะช่วย เชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์ของท้องถิ่น กับเงื่อนไขระดับมหภาค เพื่อชี้ให้เห็น ทิศทางของการพัฒนาที่มีผลต่อประวัติศาสตร์ของชุมชนท้องถิ่นอย่างมีบริบทที่ชัดเจน ทิศทาง การพัฒนาดังกล่าวจะมีส่วนช่วยในการทำความเข้าใจปัญหาในการจัดการทรัพยากรของชุมชน

สอดคล้องกับ โทมัส แพรกทอง (2533) ที่ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับป่าชุมชน พบว่า เป็นคำที่เกิดขึ้นจากแนวคิดพื้นฐาน 4 ประการ คือ

แนวคิดทางด้านนิเวศวิทยา แนวคิดนี้ยอมรับว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ ซึ่งมีความสัมพันธ์กันระหว่างสิ่งที่มีชีวิต และ สิ่งที่ไม่มีชีวิต ซึ่งประกอบกันเป็นระบบที่อยู่ ภายใต้อาณาจักรที่สร้างความสมดุลให้เกิดขึ้นในระบบนิเวศ ส่วนสำคัญของแนวคิดนี้ คือ การจัดการที่มุ่งหวังให้เกิดความสมดุลของระบบนิเวศ จึงมุ่งถึงการที่จะให้มนุษย์สามารถอาศัย และพึ่งพิงกับระบบนิเวศโดยไม่มีการทำลาย

แนวคิดทางการพัฒนาชนบท แนวคิดนี้มองกิจกรรมทางด้านป่าไม้เป็น กิจกรรมที่มีผลต่อการพัฒนาชุมชน เนื่องจากทรัพยากรป่าไม้เป็นแหล่งที่ชุมชนจะพึ่งพิงได้ใน ลักษณะต่างๆ กิจกรรมป่าไม้จึงเป็นกิจกรรมที่อำนวยความสะดวกดำรงชีวิตของประชาชนใน ชนบท สมควรที่จะนำมาใช้เป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมอื่นๆ ในการพัฒนาเพื่อให้ชุมชนชนบทอยู่ รอดและพัฒนาตนเอง

แนวคิดในการกระจายอำนาจ เป็นแนวคิดในการกระจายอำนาจในการดูแลรักษาป่า จากที่เคยดำเนินการโดยภาครัฐ ให้เป็นการร่วมดูแลโดยประชาชน เพื่อให้เกิดความร่วมมือ ระหว่างภาครัฐและประชาชนในการรักษาป่าที่มีอยู่อย่างจำกัด สามารถอำนวยความสะดวกแก่ ชุมชนและเน้นการกระจายงานให้หน่วยงานในส่วนภูมิภาคสามารถบริการประชาชนได้ตรง ตามความต้องการมากขึ้น

แนวคิดด้านการใช้ประโยชน์ ทรัพยากรป่าไม้เป็นทรัพยากรที่ออกเงยได้ สามารถที่จะ ได้รับการจัดการ ได้ผลประโยชน์อย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ เนื่องจากป่าไม้เป็นแหล่งทรัพยากรที่ เอื้ออำนวยประโยชน์แก่มนุษย์ในด้านต่างๆ ดังนั้นภายใต้การจัดการที่เหมาะสม จะสามารถใช้ ประโยชน์แก่มนุษย์อย่างนานัปการ

เสนห์ จามริก และคณะ (2536) ได้ให้ความหมายว่า การจัดการป่าชุมชนเป็น ขบวนการทางสังคมหรือการรวมตัวกันขององค์กรประชาชนในระดับชุมชน และ/หรือ ระดับ เครือข่ายภายในระบบนิเวศหนึ่ง เพื่อทำการใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน และเป็นธรรมชาติของระบบความคิด ภูมิปัญญา อุดมการณ์ และสิทธิชุมชนซึ่งเน้นหลักการทาง

ศีลธรรมและความมั่นคงในการยังชีพของชุมชนเป็นสำคัญ ได้มีการเสนอแนวคิดการจัดการป่าชุมชนไว้ 5 ประการ ดังนี้

1.แนวคิดการมองการจัดการป่าชุมชนในบริบทของการเปลี่ยนแปลง โครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมือง และระบบนิเวศ

ในลักษณะนี้ป่าชุมชนมิได้เป็นปรากฏการณ์ที่หยุดนิ่งไว้การเคลื่อนไหว หากแต่เป็นการปรับตัวของการจัดการทรัพยากรในชุมชน โดยสัมพันธ์กับเงื่อนไขภายนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปรับเปลี่ยนอำนาจในการจัดการทรัพยากร ซึ่งมีลักษณะรวมศูนย์มากขึ้น เป็นแนวคิดที่ช่วยให้เราสามารถเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์ในท้องถิ่นกับเงื่อนไขภายนอก

2.แนวคิดการมองป่าชุมชนจากมิติทางวัฒนธรรม

ในลักษณะนี้จะหมายถึง การมองความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตมนุษย์กับธรรมชาติ อย่างเป็นองค์รวมและรอบด้าน เช่น มองความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าในฐานะเป็นวิถีชีวิตในระบบนิเวศเดียวกัน โดยไม่อาจแบ่งแยกออกจากกันได้ การมองป่าชุมชนในมิตินี้จะเน้นการทำความเข้าใจกับวิถีคิดของชุมชนที่มีวิถีชีวิตสัมพันธ์กับป่าว่ามีความหลากหลาย ลึกซึ้ง ซับซ้อน และมีรากเหง้าจากภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งพัฒนาการขึ้นอย่างต่อเนื่องมาหลายชั่วอายุคน

3.แนวคิดการมองป่าชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของระบบทรัพย์สินร่วมของชุมชน

เป็นการมองป่าชุมชนในลักษณะของการมีระบบการจัดการ โดยชุมชนและองค์กรชุมชน อันประกอบไปด้วย ผู้ใช้เป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์ว่าใครมีสิทธิใช้ การจัดลำดับของการใช้ใครบ้างที่ไม่มีสิทธิ และควรใช้อย่างไรควรมีระบบการจัดการอย่างไร

4.แนวคิดการมองป่าชุมชนในฐานะเป็นขบวนการทางสังคม

เป็นการมองในลักษณะของการสืบทอดวิถีการปฏิบัติและจารีตประเพณีในการรักษาป่าชุมชนมานับนาน หรืออาจเป็นขบวนการที่เกิดขึ้นใหม่อันเป็นผลมาจากการรวมตัวของชาวบ้าน เพื่อต่อต้านการแทรกแซงจากภายนอก ไม่ว่าจะกรณีใดๆ

5.แนวคิดการมองป่าชุมชนในบริบทการพัฒนาชนบท และอนุรักษ์ทรัพยากรอย่าง

ยั่งยืน

เป็นการมองป่าชุมชนเป็นกระบวนการแสวงหาทางเลือกเพื่อกำหนดทิศทางในการพัฒนาตนเอง บนพื้นฐานของวัฒนธรรมและจารีตประเพณีอันหลากหลายของชุมชนชนบทและยังเป็นความพยายามในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อมไปพร้อมๆกัน

จะเห็นได้ว่า การจัดการป่าชุมชน มีพื้นฐานมาจากแนวความคิดในเรื่องการกระจายอำนาจออกจากศูนย์กลางของประเทศมาสู่ท้องถิ่นที่จะมีอำนาจในการจัดการป่าชุมชนของตนเอง โดยประชาชนในท้องถิ่นเป็นแกนนำในการจัดการเอง ทั้งนี้ก็เพื่อผลประโยชน์ของประชาชนในชุมชนโดยรวม

จากแนวคิดการจัดการป่าชุมชน สามารถสรุปได้ว่าการจัดการป่าชุมชน มีพื้นฐานมาจากแนวความคิดในเรื่องการกระจายอำนาจออกจากศูนย์กลางของประเทศมาสู่ท้องถิ่นที่จะมีอำนาจในการจัดการป่าชุมชนของตนเอง โดยประชาชนในท้องถิ่นเป็นแกนนำในการจัดการเอง ทั้งนี้ก็เพื่อผลประโยชน์ของประชาชนในชุมชนโดยรวม ในการศึกษาครั้งนี้จะใช้แนวคิดการมองป่าชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของระบบทรัพย์สินร่วมของชุมชนมาใช้วิเคราะห์ โดยเมื่อพิจารณาในแง่ของระบบกรรมสิทธิ์ การจัดการทรัพยากรเป็น โครงสร้างของสิทธิและหน้าที่ที่บ่งบอกถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับทรัพยากรนั้นๆ ดังนั้นจะเห็นได้ว่าแนวคิดการจัดการป่าชุมชน จะสามารถนำมาวิเคราะห์ในการสะท้อนถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าไม้และยังทำให้มองเห็นถึงความสัมพันธ์ของคน ป่าไม้ และวัฒนธรรม ที่สามารถก่อให้เกิดรูปแบบการจัดการป่าชุมชนที่หลากหลายและมีความแตกต่างกัน

2.1.3 แนวคิดเรื่องสิทธิและกรรมสิทธิ์ทรัพยากรส่วนรวม

แนวคิดเรื่องสิทธิและกรรมสิทธิ์ในทรัพยากร มีการนำมาใช้ในเชิงปฏิบัติการนั้น รูปแบบของกรรมสิทธิ์นั้นอย่างน้อยต้องมีการพิพาทหรือพาดพิงกับการอ้างสิทธิที่มีผลบังคับและถูกต้องตามกฎหมายเพื่อทรัพยากรบางอย่าง ประเด็นในด้านกรรมสิทธิ์เป็นเรื่องสำคัญที่เกี่ยวกับทรัพยากรตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบันซึ่งเรื่องเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์โดยเฉพาะในด้านของทรัพยากรนั้นมักจะมีเรื่องการเมืองเข้ามาเกี่ยวข้องอยู่ด้วยเสมอ แนวคิดในเรื่องสิทธิและกรรมสิทธิ์มีวิวัฒนาการมานาน โดยในบางสมัยมองในเรื่องของสิ่งของ บางสมัยเป็นเรื่องของมนุษย์ ซึ่งสิทธิและกรรมสิทธิ์นั้นขึ้นอยู่กับตัวกำหนดและการตีความ ความหมายของสิทธิและกรรมสิทธิ์มักจะมีเปลี่ยนแปลงขึ้นอยู่กับว่ากลุ่มชนชั้นใดมีอำนาจในสังคมและต้องการให้สภาพของกรรมสิทธิ์มีไว้เพื่ออะไร

ที่มาของแนวคิดในเรื่องสิทธินั้น เกิดจากปัญหาความขัดแย้งแย่งชิงทรัพยากร ที่ทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อยๆ ในขณะนี้ อาจกล่าวได้ว่า ล้วนแต่เป็นเรื่องของความขัดแย้งในเรื่องสิทธิหรือการเข้าถึงทรัพยากรแทบทั้งสิ้น ทั้งนี้เพราะผู้คนหรือกลุ่มคนต่างอ้างถึงสิทธิในทรัพยากร และสิ่งแวดล้อมอย่างเดียวกัน ความหมายโดยทั่วไปของ “สิทธิ” (Right) ในที่นี้ คือ ชุดของการกระทำ หรือพฤติกรรมใดๆก็ตามที่ผู้เป็นเจ้าของมีอาจถูกห้ามจากการกระทำนั้นๆ ดังนั้น การมีสิทธิจึงบอกลำดับถึงการกำหนดหน้าที่แก่ผู้อื่นมิให้ขัดขวางการกระทำหรือพฤติกรรมนั้นๆ การ

กระทำตามสิทธิจึงเป็นทั้งสิ่งที่ทำได้อย่างถูกต้องและไม่อาจถูกละเมิดได้ และการกระทำใดๆ ที่มาขัดขวางการกระทำตามสิทธิดังกล่าวจะไม่สามารถอนุญาตให้ทำได้

เกี่ยวเนื่องกับประเด็นของการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อให้สังคมโลกเป็นสังคมที่ยั่งยืน จากแนวคิดของ Garrett Hardin ซึ่งเขียนไว้ในบทความเรื่อง "The Tragedy of the Common" เกี่ยวกับทรัพยากรส่วนรวมที่ถือเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนรวม "สมบัติสาธารณะ" หรือ "สมบัติชุมชน" (Common property resources) ซึ่งหมายถึง สมบัติที่ไม่มีใครเป็นเจ้าของ แต่ทุกคนสามารถที่จะใช้ประโยชน์ เช่น อากาศ และแหล่งน้ำธรรมชาติ เป็นต้น ด้วยความเป็นสมบัติสาธารณะและใครจะใช้ประโยชน์ก็ได้ ทำให้เห็นว่าการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนมากกว่าประโยชน์ส่วนรวมนั้น จะนำไปสู่ปัญหาที่จะเกิดขึ้นกับทรัพยากรส่วนรมนั้นในที่สุด

ชูศักดิ์ วิทยาภัก (2545) กล่าวว่า ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรที่จัดการโดยระบบกรรมสิทธิ์ร่วม อาจเกิดจากการเพิ่มขึ้นของประชากรในชุมชน ในกรณีเช่นนี้ การใช้ทรัพยากรของสมาชิกของชุมชนจะเกินขีดจำกัดการฟื้นฟูสภาพตามธรรมชาติ

กรมป่าไม้ (2540) ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมกันของชุมชน (Communal Property System) มีชุมชนเป็นผู้ใช้และเป็นผู้จัดการ ซึ่งมักจะเป็นประวัติความเป็นมาอย่างยาวนานของชุมชนท้องถิ่นทั่วโลก และพยายามทำความเข้าใจกับระบบการจัดการทรัพยากร ที่ใช้ระบบทรัพย์สินดังกล่าว ในการจัดการทรัพยากรหลายประเภท ในภาคเหนือก็มีระบบทรัพย์สินทำนองเดียวกันที่เรียกว่า สิทธิหน้าหมู แต่มักจะถูกรัฐในปัจจุบัน ที่มุ่งเน้นการปกครองตามกฎหมาย เพราะกฎหมายของรัฐ จะยอมรับเฉพาะระบบกรรมสิทธิ์เกี่ยวกับทรัพย์สินส่วนบุคคลเท่านั้น ทำให้เกิดการมีระบบกรรมสิทธิ์ซ้อนบนพื้นที่เดียวกันหลายระบบ การละเลยดังกล่าวของรัฐ จึงมักจะกลายเป็นชนวนของความขัดแย้งมากมายในการแย่งชิงทรัพยากรในปัจจุบัน

รูปแบบของการกำหนดสิทธิในทรัพยากร (Property Rights Regime) มี 4 ประเภท คือ

1. การกำหนดสิทธิแบบส่วนบุคคล (Private Property Regime) เป็นรูปแบบที่คุ้นเคยมากที่สุด ในขณะที่ส่วนมากเข้าใจว่าสิทธิส่วนบุคคล หมายถึง สิทธิของปัจเจกบุคคลแท้ที่จริงแล้วเป็นสิทธิของกลุ่มบุคคล ถ้าเป็นสิทธิส่วนบุคคลด้วย และมีการบริหารจัดการโดยกลุ่มสิทธิส่วนบุคคลเป็นการลงโทษทั้งทางกฎหมายและทางสังคมที่สามารถกีดกันบุคคลอื่นๆ

2. การกำหนดสิทธิโดยรัฐ (State Property Regime) เป็นรูปแบบที่รัฐเป็นเจ้าของและควบคุมการใช้ประโยชน์ บุคคลหรือกลุ่มสามารถใช้ประโยชน์ได้แต่ต้องเป็นไปตามกฎหมาย ข้อห้ามของรัฐ
3. การกำหนดสิทธิโดยส่วนรวม (Common Property Regime) ซึ่งความเป็นเจ้าของทรัพยากรจะเป็นของกลุ่มร่วมกันและปัจเจกบุคคลเหล่านี้มีสิทธิและหน้าที่สำคัญประการหลังระหว่างรูปแบบกรรมสิทธิ์ส่วนรวมและกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลคือการกีดกันผู้ที่ไม่ใช่เจ้าของ กลุ่มที่เป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ถึงแม้จะมีความแตกต่างกันทางธรรมชาติ ขนาดและโครงสร้างภายในระหว่างกลุ่มและจำกัดสมาชิกและขอบเขต กลุ่มเหล่านี้จะมีผลประโยชน์ที่ชัดเจนด้วย
4. การไม่มีสิทธิในทรัพยากร (Non-Property Regime หรือ Open-Access) รูปแบบไม่มีสิทธิเป็นผลมาจากการขาดหรือล่มสลายของระบบการจัดการและอำนาจ ที่ต่างคนต่างอยากเป็นเจ้าของในทรัพยากร โดยอาศัยพฤติกรรม รูปแบบประเพณีของตนเอง

Vandergeest and Peluso , (1995) กล่าวว่า กระบวนการในการควบคุมและครอบครองทรัพยากรของรัฐนั้น ในการแสดงออกถึงอำนาจรัฐในลักษณะต่างๆ บางครั้งการมองว่ารัฐสามารถใช้อำนาจผ่านการครอบครองอาณาเขตหรือดินแดนต่างๆ ได้ โดยแทนที่จะมีการใช้กำลังหรืออาวุธต่างๆ แต่กลับใช้อำนาจผ่านพื้นที่เป็นการควบคุมพฤติกรรมของคนเหล่านั้น การควบคุมพื้นที่ของมนุษย์เป็นอำนาจในการควบคุมพฤติกรรมของคน โดยการกำหนดอาณาเขตเป็นลักษณะการใช้พื้นที่ในการแสดงออกพื้นฐานทางภูมิศาสตร์ การมีอำนาจในการครอบครองอาณาบริเวณหรือการกำหนดอาณาเขตครอบครองเป็นเครื่องมือไปสู่อำนาจในทุกระดับ บทบาทและหน้าที่ที่เปลี่ยนแปลงไปของการกำหนดความสำคัญทางด้านพื้นที่นี้ก็มีผลทำให้รัฐสามารถใช้อำนาจผ่านพื้นที่ในลักษณะต่างๆ ที่จะมีอิทธิพลหรือควบคุมผู้คนปรากฏการณ์และความสัมพันธ์ โดยการจำกัดเขตนี้ แสดงให้เห็นถึงอำนาจในการควบคุมพื้นที่หรือบริเวณหนึ่งๆ ทำให้พื้นที่ดังกล่าวจะถูกเรียกว่า "อาณาบริเวณ" การกำหนดอาณาบริเวณเป็นผลผลิตของสังคมหรือเป็นสิ่งที่สังคมกำหนดนิยามหรือการสร้างความหมายขึ้นมา ซึ่งถ้าเรานำมาเทียบกับเรื่องการกำหนดอาณาเขตบริเวณ จะมีความสัมพันธ์ที่ลึกซึ้งกับบริบททางสังคมมากกว่า ซึ่งลักษณะการควบคุมคนผ่านพื้นที่โดยผ่านอำนาจของรัฐก็เป็นอีกลักษณะวิธีการจัดการในรูปแบบที่เรียกว่า State Simplification

ในด้านสังคม รัฐอยากให้การจัดการสังคมมีความเรียบร้อย จึงมักมีการจัดระเบียบสังคมผ่านระบบการบริหารราชการ โดยเป้าหมายในการจัดการสังคมของรัฐก็มีลักษณะการจัดการคล้ายกับการควบคุมธรรมชาติ มีการจัดการในหลายรูปแบบ คือ การควบคุมธรรมชาติ การควบคุมทางการเมือง, การเก็บภาษี, เกณฑ์แรงงาน เป็นต้น อย่างไรก็ตาม เครื่องมืออีกชนิด

หนึ่งที่รัฐนำมาใช้ คือ แผนที่ ซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งของวาทกรรม มักถูกยึดกุม โดยกลุ่มชนชั้นนำที่มีอำนาจในการตัดสินใจ เป็นการแสดงถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกัน แผนที่จะเป็นเหมือนตัวควบคุมและจำกัดปฏิสัมพันธ์ทางสังคมให้อยู่ในวงเส้นที่ขีดไว้ ในอดีตนั้นแผนที่เสมือนเป็นหัวใจสำคัญในการวางแผนการปกครองประเทศ แผนที่ เป็นภาษาอีกภาษาหนึ่งที่สามารถจะทำให้คนรับรู้และเข้าใจได้ และสิ่งที่สำคัญคือสามารถนำไปใช้ในการเชื่อมโยงอำนาจต่างๆที่รัฐจำเป็นต้องควบคุมด้วย โดยเป้าหมายของความพยายามเหล่านี้ ส่วนหนึ่งเพื่อทำให้เกิดความเหมาะสมทางด้านเทคนิคของรัฐและแบบอย่างในการทำให้ถูกต้องตามกฎหมายของประเพณี ในการอ้างสิทธิต่อทรัพยากร ตัวอย่างเช่น การจัดทำแผนที่ป่าไม้เป็นเครื่องมือที่สำคัญสำหรับอำนาจหน้าที่ของรัฐเพื่อที่จะแยก หรือรวบรวมคนเข้าไว้ด้วยกันกับทรัพยากรป่าไม้ และยังช่วยเพิ่มการควบคุมของรัฐในที่ที่ห่างไกล

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า อาณาเขตหรือดินแดนที่ถูกสร้างขึ้น โดยแผนที่นั้นมีบทบาทและความสำคัญเป็นอย่างมากในการปฏิบัติตามกฎระเบียบเกี่ยวกับการครอบครองพื้นที่ โดยเฉพาะการกำหนดเขตแดนภายในรัฐใดรัฐหนึ่ง เพื่อควบคุมทรัพยากรและควบคุมผู้ใช้ทรัพยากร รวมทั้งมีการสร้างกฎระเบียบขึ้นมาบังคับว่าพื้นที่นั้นๆ ควรใช้เพื่อการใด ใครมีสิทธิใช้อยู่และกำหนดหน่วยงานที่มีหน้าที่รับผิดชอบ ทั้งในแง่การปกครองและอำนาจปฏิบัติ ซึ่งในรัฐไทยก็มีการกระทำในลักษณะนี้ คือ เป็นรูปแบบของการใช้วิธีการในการบริหารดินแดน และต่อมารัฐมีแผนที่เหล่านี้ในการเก็บข้อมูลข่าวสารของประชาชนและบีบบังคับรวมทั้งควบคุมวิถีชาวบ้านมากขึ้น ประเทศไทยก็ได้มีปัญหาเกี่ยวกับพื้นที่ในส่วนของการละเลยต่อคำเรียกร้องของประชาชนในท้องถิ่น ในด้านการใช้ทรัพยากร สิทธิของคนในท้องถิ่นและข้อเรียกร้องได้เข้าไปสู่ความซับซ้อนและความเกี่ยวข้องระหว่างสิทธิในการปกครองและข้อเรียกร้องของชุมชน

Gilmour and Blockhus (1998) กล่าวว่า สิทธิในการใช้ประโยชน์ หมายถึง สิทธิตามกฎหมายในการใช้ผลผลิตบางประการ แต่ในบางสถานการณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติ ที่มีอยู่แวดล้อมมาเป็นเวลานาน สิทธิในการใช้ประโยชน์อาจมีอะไรพิเศษต่างออกไปสิทธิในการใช้ผลผลิตบางประเภทดังกล่าว เป็นสิทธิที่รับรู้กันในท้องถิ่น มีการเปลี่ยนแปลงได้และเป็นเรื่องที่อยู่นอกเหนือกฎหมายที่ไม่จำเป็นต้องฟ้องกับความเป็นเจ้าของตามที่กฎหมายระบุไว้ ส่วนแนวคิดของกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ มาจากแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิในการใช้ประโยชน์ ซึ่งหมายถึงกลุ่มคนเฉพาะ ซึ่งรวมกันอ้างสิทธิในการใช้ประโยชน์

จันทนา สุทธิจารี (2539) ได้กล่าวถึงสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนว่าเป็นเรื่องที่ทำให้เกิดความสับสนกันมาก เพราะมีมุมมองที่ขัดแย้งกันในด้านสิทธิความรับผิดชอบในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติระหว่างรัฐกับประชาชน โดยที่ภาครัฐเองก็จะมีนโยบายในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติออกมาอย่างเป็นระบบ โดยที่มีประชาชนเป็นผู้ปฏิบัติตามนโยบายนั้นๆ แต่ในส่วนของประชาชน หรือชุมชนท้องถิ่นก็จะเห็นว่า ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนควรที่จะเป็นหน้าของชุมชนที่จะเป็นผู้ดูแลรักษา ตลอดจนมีสิทธิในการใช้ประโยชน์ได้เพียงในที่ดินของตนเองเท่านั้นแต่กลับไม่มีสิทธิในการร่วมดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติ ในท้องถิ่นเลย ทั้งๆที่ในชุมชนจะมีประเพณี มีกฎระเบียบที่เกี่ยวกับการใช้และการดูแลทรัพยากรธรรมชาติที่ยึดถือปฏิบัติมาเป็นเวลานานแล้ว

เบญจพรรณ ชินวัตร (2538) ได้กล่าวถึงระบบกรรมสิทธิ์ที่ไม่เหมาะสมอันทำให้เกิดการหมดไปของทรัพยากรธรรมชาติว่า ในสภาพเดิมนั้น ทรัพยากรป่าไม้และที่ดินป่าในประเทศต่างๆ หลายประเทศ เป็นทรัพยากรที่มีระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชนดูแลอยู่ แต่เมื่อรัฐเข้ามาประกาศ ความเป็นเจ้าของเหนือทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ ทำให้ชุมชนสูญเสียอำนาจการควบคุม เพราะเมื่อรัฐเข้ามาเป็นเจ้าของ แต่รัฐยังไม่มีระบบการควบคุมติดตามอย่างใกล้ชิด ปรากฏว่า ทรัพยากรเหล่านั้น กลายสภาพเป็นทรัพยากรส่วนรวมที่ไม่มีเจ้าของไปทั้งๆที่มีชุมชนดูแลอยู่แล้ว หรือที่เรียกว่า Open Access Resources ทำให้ชาวบ้านในชุมชนเกิดการเปลี่ยนพฤติกรรมมาเป็นการแสวงหาประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในระยะสั้น แทนที่จะช่วยกันอนุรักษ์ และบำรุงรักษาเพื่อประโยชน์ระยะยาว โดยระบบกรรมสิทธิ์ที่เหมาะสมและมั่นคงมีความสำคัญต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและเหมาะสมดังกล่าวต้องขึ้นอยู่กับสถานะของทรัพยากร และ ผลกระทบซึ่งจะมีต่อประชาชนในชุมชน

ฉลาดชาย รมิตานนท์และคณะ (2536) ได้ให้ความหมายของสิทธิชุมชนว่าเป็นอำนาจของชุมชนในการจัดการทรัพยากร ซึ่งในการรักษาป่าชุมชนจำนวนมากก็มีพื้นฐานสำคัญอยู่ที่วิถีชีวิตเกี่ยวกับสิทธิหน้าหมู่บ้านหรือสิทธิในทรัพย์สินร่วมกันของชุมชน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรที่มีมาเป็นเวลานานและดำเนินมาอย่างต่อเนื่องในวัฒนธรรมของภาคเหนือ ในเรื่องสิทธิในทรัพยากรนั้น ครอบงำที่ยังใช้ประโยชน์อยู่แต่จะหมดสิทธิเมื่อทรัพยากรนั้นได้กลับคืนสู่สภาพธรรมชาติ ซึ่งในรูปแบบดังกล่าวชุมชนจะเป็นผู้ที่มีอำนาจในการจัดการการใช้ที่ดินยังเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับอำนาจและความสัมพันธ์ที่อาจเกิดความขัดแย้งเปลี่ยนแปลงและผลผลิตซ้ำใหม่ได้

สรุปในเรื่องของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน ในปัจจุบันมีการยอมรับมากขึ้น จากเดิมที่ภาครัฐพยายามที่จะเข้าไปจัดการทรัพยากรธรรมชาติของแต่ละชุมชน โดยอาศัยอำนาจทางกฎหมายที่ถูกตราขึ้นเพื่อให้การครอบครองทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนให้เป็นของรัฐ โดยชอบธรรม เป็นหนทางที่รัฐจะเข้าไปดำเนินการจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างเต็มที่ เนื่องจากภาครัฐมีความคิดว่าการที่จะทำให้ทรัพยากรธรรมชาติมีอยู่อย่างยั่งยืนได้นั้น จะต้องให้รัฐเข้าไปจัดการ เพราะรัฐมีนโยบายในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างเป็นระบบอยู่แล้ว ขณะเดียวกันทางด้านประชาชนในพื้นที่ก็มีความคิดว่าทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ ที่อยู่ในชุมชนนั้นก็ย่อมเป็นสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรนั้นๆ เพราะการจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ มีมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษแล้ว ซึ่งความคิดของชาวบ้านก็ได้รับการยอมรับจากทางราชการมากขึ้นซึ่งจะเห็นได้จากรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ซึ่งเปิดโอกาสให้ชุมชนมีสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนมากขึ้น ซึ่งถือได้ว่าทางภาครัฐเริ่มที่จะยอมรับในเรื่องของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชน โดยชุมชนเป็นผู้จัดการเอง

จากแนวคิดเรื่องสิทธิและกรรมสิทธิ์ทรัพยากรส่วนรวม สามารถสรุปในเรื่องของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน ในปัจจุบันมีการยอมรับมากขึ้น จากเดิมที่ภาครัฐพยายามที่จะเข้าไปจัดการทรัพยากรธรรมชาติของแต่ละชุมชน โดยอาศัยอำนาจทางกฎหมายที่ถูกตราขึ้นเพื่อให้การครอบครองทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนให้เป็นของรัฐ โดยชอบธรรม เป็นหนทางที่รัฐจะเข้าไปดำเนินการจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างเต็มที่ เนื่องจากภาครัฐมีความคิดว่าการที่จะทำให้ทรัพยากรธรรมชาติมีอยู่อย่างยั่งยืนได้นั้น จะต้องให้รัฐเข้าไปจัดการ เพราะรัฐมีนโยบายในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างเป็นระบบอยู่แล้ว ขณะเดียวกันทางด้านประชาชนในพื้นที่ก็มีความคิดว่า ทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ ที่อยู่ในชุมชนนั้น ก็ย่อมเป็นสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรนั้นๆ เพราะการจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ มีมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษแล้ว ซึ่งความคิดของชาวบ้านก็ได้รับการยอมรับจากทางราชการมากขึ้น ซึ่งจะเห็นได้จากรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ซึ่งเปิดโอกาสให้ชุมชนมีสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ของชุมชนมากขึ้น ซึ่งถือได้ว่าทางภาครัฐเริ่มที่จะยอมรับในเรื่องของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชน โดยชุมชนเป็นผู้จัดการเอง จากแนวคิดดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าผู้ที่เป็นเจ้าของทรัพยากรธรรมชาติมิใช่ผู้ใดผู้หนึ่ง แต่ทุกคนมีสิทธิในทรัพยากรเท่าๆกัน โดยมีพื้นฐานของความเป็นชุมชนและข้อบังคับคือ การใช้ทรัพยากรร่วมกัน ฉะนั้นในการจัดการทรัพยากรป่าชุมชนอย่างเป็นทางการและผลตามที่ตั้งเป้าหมายไว้ แนวคิดระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน จึงถือได้ว่าเป็นกลไกสำคัญในการนำประชาชนในพื้นที่เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืน

2.1.4 แนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชน

การมีส่วนร่วมเป็นกิจกรรมพื้นฐานในการพัฒนาชุมชน และแม้แต่การจัดกิจกรรมหรือโครงการต่างๆในชุมชนนั้น การที่จะทำให้ประชาชนสามารถตระหนักถึงสภาพปัญหา ความต้องการ และคาดการณ์สภาพเหตุการณ์ข้างหน้าเกี่ยวกับชุมชนรวมทั้งคุณภาพชีวิตของตนเองได้จำเป็นต้องให้ออกาสแก่ประชาชนเป็นผู้พิจารณา วิเคราะห์ปัญหาและความต้องการของ คัดสนใจทางเลือกที่เหมาะสมที่สุดด้วยตนเอง โดยอาศัยข้อมูลที่มีค่าจากการให้คำปรึกษาของผู้รู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น

แนวคิดของการพัฒนาแนวใหม่ที่เป็นการพัฒนาอย่างยั่งยืน จะมุ่งเน้นกลวิธีของการพัฒนาที่เน้น "การมีส่วนร่วม" ของประชาชนในชุมชน นั่นคือ การให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญเพื่อเป้าหมายให้ประชาชนสามารถพึ่งตนเองได้ องค์ประกอบสำคัญในกระบวนการพัฒนาก็คือ การมีส่วนร่วม โดยอาศัยการมีส่วนร่วมโดยสมบูรณ์ในกระบวนการพัฒนาและกระจายผลประโยชน์ได้อย่างยุติธรรม การพัฒนาที่มีส่วนร่วม ต้องเริ่มด้วยการกำหนดปัญหา ต่อมาคือกำหนดเป้าหมายประสงค์ของการพัฒนาร่วมกันทุกภาค ทุกระดับของการพัฒนา และมีการตกลงกำหนดกลวิธีแผนงาน โครงการพัฒนาในระดับชุมชนและในระดับภาคอื่นๆ ตามด้วยการปฏิบัติตามแผน หรือ โครงการ และการติดตามผล เพื่อให้ทราบผลที่เกิดขึ้นและปรับปรุงโครงการที่อาจกระทำต่อไป

ทวิทอง หงษ์วิวัฒน์ (2527) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนที่แท้จริงว่า หมายถึง การที่ประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนเองในการจัดการ และควบคุมการใช้และกระจายทรัพยากรใช้อย่างสมศักดิ์ศรีในฐานะสมาชิกของสังคม และได้พัฒนาการรับรู้และภูมิปัญญาซึ่งแสดงออกในรูปของการตัดสินใจในการกำหนดรูปแบบกิจกรรมต่างๆด้วยตนเอง ความหมายและหลักการการบริหารและการมีส่วนร่วม คือ การบริหารที่เปิดโอกาสให้บุคคลหรือเจ้าหน้าที่ขององค์กรได้มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นวินิจฉัย ตัดสินใจร่วมกับผู้บริหารหรือหัวหน้างานขององค์กรนั้นๆ

ไพรัตน์ เจริญรินทร์ (2527) ได้ให้ความหมายและหลักการสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชน และชุมชนในการพัฒนาว่า หมายถึง กระบวนการที่รัฐทำการส่งเสริม ชักนำ สนับสนุนและสร้างโอกาสให้ประชาชนและชุมชน ทั้งในรูปของส่วนบุคคล กลุ่มคน และองค์กรอาสาสมัครต่างๆ ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือหลายเรื่องรวมกัน เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์และนโยบายการพัฒนาที่กำหนดไว้

อดิน ระพีพัฒน์ (2527) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า เป็นการให้ประชาชนเป็นผู้ตัดสินใจปัญหา เป็นผู้นำทุกอย่าง ไม่ใช่ที่กำหนดไปแล้วว่า ให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ทุกอย่างต้องเป็นเรื่องของประชาชนที่คิดขึ้นมา

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2527) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมหมายถึง การเกี่ยวข้องทางจิตและทางอารมณ์ ของบุคคลหนึ่งในสถานการณ์ ซึ่งผลของการเกี่ยวข้องดังกล่าวเป็นเหตุทำให้กระทำการได้บรรลุจุดมุ่งหมายของกลุ่มนั้น กับทั้งทำให้เกิดความรู้สึกร่วมรับผิดชอบกับกลุ่มดังกล่าวด้วย

โดยสรุป ความหมายของการเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชน หมายถึง ความสำเร็จของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ไม่ได้ขึ้นอยู่กับรัฐเพียงฝ่ายเดียว แต่ยังขึ้นกับความร่วมมือของชาวบ้านในท้องถิ่น หากชาวบ้านมีความรู้ความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งชุมชนสามารถใช้ประโยชน์ในการดำรงชีพและเห็นว่าเป็นทรัพยากรส่วนรวมของชุมชน ชุมชนย่อมมีความห่วงหาพันและมีความรู้สึกเป็นเจ้าของ อันนำไปสู่การร่วมมือร่วมใจในการจัดการทรัพยากรต่อไป อาจกล่าวได้ว่า ในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นกระบวนการสร้างจิตสำนึกและสร้างแรงจูงใจให้ประชาชนตระหนักถึงการเข้าร่วมการพัฒนา และการให้อำนาจแก่ประชาชน ให้มีความสามารถเข้าไปเกี่ยวข้องกับโครงการพัฒนา โดยมีกลุ่มเป้าหมาย คือ ผู้ที่ยากจนหรือผู้ที่เสียเปรียบในชุมชน มีพื้นฐานคือ กระบวนการเรียนรู้และกระบวนการกลุ่ม ยุทธศาสตร์ในการส่งเสริมการมีส่วนร่วม เริ่มต้นจากการพัฒนาระดับปัจเจก เพื่อให้ชาวบ้านมีความสามารถในการวิเคราะห์ปัญหา การวางแผน การตัดสินใจ แก้ไขปัญหา หลังจากนั้นชาวบ้านจะรวมกลุ่มกันเพื่อแก้ไขปัญหาในชุมชนของตนเอง และมีการเชื่อมโยงกลุ่มต่างๆ เป็นเครือข่าย เพื่อแก้ไขปัญหาในระดับท้องถิ่น ซึ่งทำให้พลังในการต่อรองมีมากขึ้น ในทุกระดับของการพัฒนาองค์กร จะต้องมีการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับกลุ่มผู้นำ และเครือข่าย โดยการจัดเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การจัดฝึกอบรม การลงมือปฏิบัติ และการสรุปบทเรียน

ลักษณะของการมีส่วนร่วม

Uphoff (1993) อ้างโดย ประวิทย์ (2544) ได้มีการมองการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนถึงลักษณะและผลของการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนดังนี้

1. พื้นฐานของการเข้ามามีส่วนร่วม ลักษณะการเข้ามามีส่วนร่วมที่มาจากแรงจูงใจภายในจะเป็นแรงหนุน หรือช่วยให้ประชาชนมีความกระตือรือร้นที่จะเข้ามามีส่วนร่วม ส่วนการมีส่วนร่วมที่มาจากปัจจัยภายนอก โดยอาศัยอำนาจบารมี หรือแรงบีบบังคับจากผู้มีอำนาจ ความเกรงใจ หรืออิทธิพลของผู้มีอำนาจนอกชุมชนเองถึงจะสามารถกระทำ

ได้สำเร็จ แต่ก็ไม่มีผลผูกพันทางจิตใจ ความยั่งยืนต่อเนื่องของกิจกรรมหรือโครงการต่างๆก็จะลดลง

2. รูปแบบของการเข้าร่วม การเข้าร่วมของประชาชนนั้นเป็นการเข้าร่วมโดยผ่านองค์กรจัดตั้งของประชาชนเอง โดยเฉพาะกิจกรรมที่คำนึงถึงผลประโยชน์ที่ได้รับของประชาชนสำหรับการเข้าร่วมกิจกรรม โดยผ่านกลุ่มตัวแทน เช่น กรรมการหมู่บ้าน การเข้าร่วมของประชาชนจะอยู่ในลักษณะผู้ให้การสนับสนุน และให้ความร่วมมือ
3. ขอบเขตของการมีส่วนร่วม เป็นช่วงเวลาของการมีส่วนร่วม การใช้เวลาเข้าร่วมในกิจกรรมหรือโครงการต่างๆ จะใช้เวลาอย่างน้อยแตกต่างกัน ความถี่ห่างของจำนวนครั้งที่เข้าร่วม ความสม่ำเสมอและฤดูกาล ที่เหมาะสมช่วงเวลาที่ใช้ในกิจกรรมในแต่ละครั้ง
4. ผลของการเข้าร่วม ลักษณะการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนทำให้เกิดการรวมพลังที่จะสร้างอำนาจต่อรองให้ชุมชนมีศักยภาพเป็นตัวของตัวเองสร้างปฏิสัมพันธ์อันดี มีความสามัคคีในมวลสมาชิกของชุมชน

ศรีเพ็ญ ดุรงค์เดช (ม.ป.ป.) ได้กล่าวถึงรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนในการวางแผนการพัฒนา แบ่งได้ 3 รูปแบบ คือ

1. การชักชวนให้เข้ามามีส่วนร่วม รูปแบบนี้รัฐบาลจะเป็นผู้วางแผนนโยบายและโครงการพัฒนาด้วยตนเอง ประชาชนไม่มีส่วนร่วมในการวางแผนและจัดทำโครงการ แต่จะถูกชักชวนจากรัฐบาลให้เข้ามามีส่วนร่วมในขั้นตอนการดำเนินโครงการ
2. การเจรจาต่อรอง รูปแบบนี้รัฐบาลและตัวแทนของประชาชน จะเข้าไปมีส่วนร่วมในการวางแผนพัฒนาและตัดสินใจในเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวางแผนการจัดทำโครงการพัฒนา จะอยู่ในมือของรัฐบาลท้องถิ่น และตัวแทนหรือองค์กรประชาชน แม้ว่าในความเป็นจริงนั้นการริเริ่มโครงการจะยังคงมาจากรัฐบาลกลางก็ตาม แต่รัฐบาลท้องถิ่นและองค์กรประชาชนก็ยังสามารถร่วมตัดสินใจหรือเจรจาต่อรองผลประโยชน์กับรัฐบาลกลางได้ เพื่อรักษาผลประโยชน์ของท้องถิ่นให้ได้มากที่สุด การวางแผนในลักษณะนี้ องค์กรประชาชนจะต้องมีศักยภาพสูง สามารถเจรจาต่อรองเพื่อรักษาผลประโยชน์ของท้องถิ่นตนเองได้ แต่การเจรจาต่อรองที่เกิดขึ้น มักจะเกิดหลังจากที่รัฐบาลกลางได้ดำเนินการวางแผนพัฒนาไว้แล้ว หากต้องการยินยอมหรือเปิดโอกาสให้ตัวแทนท้องถิ่น หรือแม้แต่เจ้าหน้าที่ท้องถิ่นเข้าร่วมในขั้นตอนการวางแผนแต่แรก

3. การจัดการวางแผนด้วยตนเอง รูปแบบนี้ประชาชนในท้องถิ่นเป็นผู้จัดการควบคุมและวางแผนการพัฒนาการใช้ทรัพยากรด้วยตนเองอย่างสิ้นเชิง นี่คือรูปแบบการวางแผนพัฒนาโดยการพึ่งตนเองอย่างแท้จริงและเป็นประชาธิปไตยที่สมบูรณ์แบบ การวางแผนแบบนี้ไม่อาศัยความคิดริเริ่มและชักจูงหรือชักชวนจากบุคคลภายนอกหรือรัฐบาลเลย ประชาชนในท้องถิ่นสามารถวิเคราะห์และตัดสินใจเกี่ยวกับปัญหา แนวทางการวางแผนพัฒนา หรือแม้กระทั่งการประเมินผลติดตามผลสำเร็จ โครงการด้วยตนเอง รูปแบบนี้เป็นการเปิดโอกาสอย่างเต็มที่แก่ประชาชนทุกคนในท้องถิ่นให้เข้ามามีบทบาทและมีส่วนร่วมโดยสมบูรณ์

ประวิทย์ เรื่องจำรัส (2544) ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมตามขั้นตอนการพัฒนา ซึ่งเป็นการวัดในเชิงคุณภาพออกเป็น 5 ขั้นตอนดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาภายในชุมชน ตลอดจนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจกำหนดความต้องการของชุมชน และมีส่วนร่วมในการจัดลำดับความสำคัญของความต้องการด้วย

ขั้นตอนที่ 2 การมีส่วนร่วมในการวางแผนในการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายและวัตถุประสงค์โครงการ กำหนดวิธีการและแนวทางการดำเนินงาน ตลอดจนกำหนดทรัพยากรและแหล่งทรัพยากรที่จะใช้

ขั้นตอนที่ 3 การมีส่วนร่วมในขั้นดำเนินการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการสร้างประโยชน์โดยการสนับสนุนทรัพยากร วัสดุอุปกรณ์และแรงงาน หรือเข้าร่วมบริหารงาน ประสานและดำเนินการขอความช่วยเหลือจากภายนอก

ขั้นตอนที่ 4 การมีส่วนร่วมในขั้นการรับผลประโยชน์จากการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ที่พึงได้รับจากการพัฒนา หรือยอมรับผลประโยชน์อันเกิดจากการพัฒนาทั้งทางด้านวัตถุและจิตใจ

ขั้นตอนที่ 5 การมีส่วนร่วมในขั้นประเมินผลการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนเข้าร่วมประเมินว่า การพัฒนาที่ได้กระทำนั้นสำเร็จตามวัตถุประสงค์เพียงใด ซึ่งในการประเมินอาจปรากฏในรูปของการประเมินย่อย เป็นการประเมินผลก้าวหน้าเป็นระยะๆ หรือกระทำในรูปของการประเมินผลรวม ซึ่งเป็นการประเมินผลสรุปรายยอด

ข้อควรคำนึงต่อกระบวนการมีส่วนร่วม

การอภิปรายถึงกระบวนการมีส่วนร่วมนั้นจะดีหรือไม่ดีนั้นขึ้นอยู่กับการนิยาม และระดับของการมีส่วนร่วม ประเด็นของการมีส่วนร่วมไม่ใช่แค่มีส่วนร่วมเพียงการปฏิบัติ แต่ต้องให้ทุกคนมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ ซึ่งควรคำนึงถึงข้อสังเกตของ Uphoff (1993) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมส่วนใหญ่แล้วมักจะเป็นการมีส่วนร่วมแบบไม่จริง ทั้งนี้ข้อจำกัดของการ

มีส่วนร่วมแบบไม่จริงเกี่ยวข้องกับความไม่เท่าเทียมกันของอำนาจและการควบคุมที่เป็นอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมที่แท้จริง เช่น การเป็นตัวแทนของกลุ่มที่ไม่แท้จริง เนื่องจากการที่คนใดคนหนึ่งมีอำนาจเหนือคนอื่นในกลุ่ม มีความรู้สึกกว่าคนอื่นในชุมชน คนเหล่านี้มักจะทำให้เรื่องที่เขาสนใจอยากทำกลายเป็นเรื่องของกลุ่ม

จะเห็นได้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาจะมีลำดับขั้นของการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม ซึ่งส่วนใหญ่จะไม่แตกต่างกันมากนัก จะแตกต่างกันบ้างในส่วนของรายละเอียด แต่โดยรวมแล้วจะเริ่มจากเรื่องที่ย่างไปสู่เรื่องที่ยากขึ้นและมีความสลับซับซ้อนกันมากขึ้น เพื่อให้เป็นไปอย่างธรรมชาติ และเกิดความยั่งยืนของการมีส่วนร่วมให้มากที่สุด โดยให้ความสำคัญกับเจ้าของปัญหาซึ่งจะเป็นผู้กำหนดแบบแผนในการปฏิบัติของตนเอง เป็นผู้กำหนดกระบวนการให้ได้มาของแผนปฏิบัติตั้งแต่เริ่มต้น จนถึงการประเมินผลขั้นสุดท้าย ซึ่งจะเป็นแนวทางการแก้ไขปัญหาได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

โดยสรุปนั้น การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นแนวคิดพื้นฐานของการพัฒนาชุมชนที่มุ่งกระตุ้น ส่งเสริมให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมเพื่อให้เกิดการพัฒนาชุมชนที่มุ่งกระตุ้น ส่งเสริม ให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ตระหนักในปัญหาสามารถวิเคราะห์ ตัดสินใจ แก้ปัญหา และพึ่งตนเองได้ในที่สุด การที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมจะแตกต่างกันก็แต่ในรูปแบบและวิธีการเท่านั้น การเข้าร่วมพัฒนาของประชาชนอาจทำโดยบังคับ โดยสมัครใจตามความจำเป็น อาจกระทำในกรอบนโยบายที่กำหนด หรือทำตามความจำเป็นที่ผู้เข้าร่วมในชุมชนยังถือปฏิบัติมาจนทุกวันนี้ ส่วนจะทำได้มากน้อย และทำตามหลักได้ข้อมขึ้นอยู่กับปัจจัยต่างๆมากมาย

จากแนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมของชุมชนนั้น สามารถสรุปความหมายของ การมีส่วนร่วมของชุมชน คือ กระบวนการตัดสินใจร่วมกันของประชาชนในพื้นที่ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งของชุมชนนั้นๆ โดยกระบวนการตัดสินใจของชุมชนนั้น จะต้องได้รับความร่วมมือกันของคนในชุมชน ในการค้นหาสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้น นอกจากนั้นยังจะต้องร่วมกันคิด และหาทางออกสำหรับปัญหา ซึ่งอยู่บนพื้นฐานของสำนึกความถูกต้องและผลประโยชน์ของชุมชนส่วนรวมเป็นหลัก เมื่อชุมชนมีแนวทางในการแก้ไขปัญหาชุมชนแล้ว คนในชุมชนยังต้องมีบทบาทในการร่วมกันในการปฏิบัติตามข้อตกลงเหล่านั้นด้วย อีกทั้งเมื่อได้มีการปฏิบัติตามแนวทางที่ได้กำหนดแล้วนั้น จำเป็นที่คนในชุมชนจะต้องเข้าร่วมในการประเมินผลของการปฏิบัติด้วย เพื่อให้เกิดการพัฒนาของแนวทางในการแก้ไขปัญหาต่อไป การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาจะมีลำดับขั้นของการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม ซึ่งส่วนใหญ่จะไม่แตกต่างกันมากนัก จะแตกต่างกันบ้างในส่วนของรายละเอียด แต่โดยรวมแล้วจะเริ่มจากเรื่องที่ย่างไปสู่เรื่องที่ยากขึ้น

และมีความสลับซับซ้อนกันมากขึ้น เพื่อให้เป็นไปอย่างธรรมชาติ และเกิดความยั่งยืนของการมีส่วนร่วมให้มากที่สุด โดยให้ความสำคัญกับเจ้าของปัญหาซึ่งจะเป็นผู้กำหนดแบบแผนในการปฏิบัติของตนเอง เป็นผู้กำหนดกระบวนการทำให้ได้มาของแผนปฏิบัติตั้งแต่เริ่มต้น จนถึงการประเมินผลขั้นสุดท้าย ซึ่งจะเป็นแนวทางการแก้ไขปัญหาได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

2.1.5 แนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อม

ด้วยอาศัยรากแก่นของคำว่า "การจัดการ" จึงสามารถนำมาประยุกต์เพื่อให้คำนิยามและความหมายของ "การจัดการสิ่งแวดล้อม" (Environmental Management) ได้ดังนี้

การจัดการสิ่งแวดล้อม หมายถึง กระบวนการสร้างศักยภาพการคงสภาพความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อมและการควบคุมกิจกรรมการจัดการ เพื่อเอื้อประโยชน์ต่อมนุษย์ตลอดไป คำนิยามนี้ชี้ให้เห็นว่า การจัดการสิ่งแวดล้อมก็คือกระบวนการ สร้างศักยภาพบรรดาสังแวดล้อมทั้งหลายที่ให้คุณต่อมนุษย์ทั้งทางตรงและทางอ้อม สามารถให้ต่อมนุษย์อย่างยั่งยืนตลอดไป ซึ่งการที่จะดำเนินการได้ตามที่กล่าวได้นั้น ตัวสิ่งแวดล้อมนั้นๆ ต้องแสดงหรือมีศักยภาพที่คงสภาพหรือใกล้เคียงสภาวะนั้นๆ ที่สามารถเอื้อประโยชน์ต่อมนุษย์ได้อย่างมั่นคงตลอดไป การที่จะทำได้นั้นต้องมีแผนงานและมาตรการที่เป็นรูปธรรม เช่น ป่าไม้ ต้องมีการวางแผนการจัดการใช้ ฟื้นฟู พัฒนา ป้องกันการเก็บรักษา การสงวนและการแบ่งเขต ที่สามารถจะเอื้อประโยชน์ต่อมนุษย์ได้ดังกล่าว จะให้มี การเก็บหาของป่าเท่าใด เมื่อใด ที่ไหน จะตัดไม้ได้หรือไม่ ถ้าตัดได้ต้องตัดไม้ขนาดใด ที่ใด เมื่อใด และอย่างไรเหล่านี้เป็นต้น แม้กระทั่งการจัดการของเสียไม่ว่าจะเป็นขยะชุมชน ขยะติดเชื้อและ/หรือขยะกากของเสีย

Uphoff (1993) กล่าวว่า ถ้าเรามองถึงความสัมพันธ์ของสังคมชนบทในการจัดการสิ่งแวดล้อม มักมีการมองว่าเป็นพื้นฐานในการจัดการสิ่งแวดล้อมที่ดี แต่ได้มีการโต้แย้งว่า ในชุมชนมักมีความสลับซับซ้อนมากกว่านั้น ในการจัดการชุมชนด้วยตนเองในสังคมชนบท มีความเชื่อว่าชุมชนมีพลวัตร และความแตกต่างในด้านชนชั้น ชาติพันธุ์ ฯลฯ ไม่สามารถมองชุมชนตามแบบทฤษฎีโครงสร้างได้เหมือนในอดีต กลับมองว่าต้องมองชุมชนทั้งในด้านโครงสร้างและปฏิสัมพันธ์ รวมทั้งความสัมพันธ์ทางด้านประวัติศาสตร์และการเปลี่ยนแปลงขึ้นกับบริบทและสถานการณ์

Bruce Mitchell (1997 อ้างใน สถาบันดำรงราชานุภาพ, 2542) ได้กล่าวไว้ว่า สิ่งที่เป็นหัวใจสำคัญของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งผู้ที่เกี่ยวข้องไม่ว่าจะเป็นนักวางแผน นักสิ่งแวดล้อม ข้าราชการ และประชาชน ฯลฯ ต้องทำความเข้าใจอย่างลึก คือแม้ว่าทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจะเป็นเรื่องทางกายภาพแต่ก็เกี่ยวข้องกับคน วิถีชีวิต และสังคมโดยรวมซึ่งผู้ที่เกี่ยวข้องต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลง (Change) ความ

สลับซับซ้อน(Complexity) ความไม่แน่นอนหรือความไม่คงที่(Uncertainty) และความขัดแย้ง (Conflict) และกระบวนการหนึ่งที่น่าจะเป็นเครื่องมือในการลดการเผชิญหน้าและความแตกแยกของการช่วงชิงและจัดสรรทรัพยากรธรรมชาติในปัจจุบัน คือ การใช้กระบวนการพัฒนาดนและศักยภาพของคนและชุมชนเพื่อการพัฒนา และจัดสรรทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแบบมีส่วนร่วมของประชาชน

ในกระบวนการพัฒนาและจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม จะต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจกำหนดความต้องการของตนเอง ตัดสินใจในการใช้ทรัพยากร โดย การมีส่วนร่วมของชุมชนก่อให้เกิดกระบวนการและโครงสร้างที่ประชาชนในชนบทสามารถที่จะแสดงออกซึ่งความต้องการของตน การจัดอันดับความสำคัญการเข้าร่วมในการพัฒนา และได้รับประโยชน์จากการพัฒนานั้น โดยเน้นการให้อำนาจการตัดสินใจแก่ประชาชนในชนบท ในการจัดการทรัพยากรให้เกิดประสิทธิภาพได้นั้น ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของชุมชนซึ่งการทำงานโดยมีความร่วมมือกันของชุมชนนั้นเป็นเหมือนอีกทางเลือกหนึ่งของสังคม

Bruce Mitchell(1997 อ้างใน สถาบันดำรงราชานุภาพ, 2542) ได้มีการวิเคราะห์และนำเสนอหลักการที่สำคัญต่อการวางแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่จะนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน ประกอบด้วย 7 หลักการ คือ

หลักการที่หนึ่ง หลักการทางนิเวศวิทยา(Ecosystem Approach) มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศและไม่สามารถที่จะแยกออกจากกันได้ ซึ่งจำเป็นจะต้องพิจารณาปัจจัยต่างๆพร้อมกันอย่างเป็นระบบ ได้แก่ ปัจจัยทางด้านธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สังคม เศรษฐกิจ ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม และปัจจัยทางด้านเทคนิควิชาการ เพื่อให้เห็นถึงการพิจารณาองค์ประกอบต่างๆอย่างเป็นระบบ มีความเข้าใจถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงและผลที่เกิดขึ้นจากการกระทำของมนุษย์มีผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

หลักการที่สอง การปฏิบัติอย่างยั่งยืน(Sustainable Action) ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในปริมาณและมีความสามารถในการรองรับธรรมชาติที่จำกัด จึงต้องศึกษาความเหมาะสมในการใช้ประโยชน์และการจัดการที่ชาญฉลาด สร้างความสมดุลกับความต้องการทางด้านเศรษฐกิจและสังคมเพื่อนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน

หลักการที่สาม วิธีการแบบมีส่วนร่วม(Participative Approach) ต้องเป็นกระบวนการที่เปิดโอกาสให้สาธารณะชนทราบถึงการตัดสินใจเกี่ยวกับเรื่องต่างๆโดยผ่านกระบวนการที่เปิดเผยมิระบบการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและร่วมกันจัดทำแผนงานโครงการต่างๆ

หลักการที่สี่ การเน้นปัญหาของประชาชนในพื้นที่(People-oriented Problem) ให้ความสำคัญกับปัญหาที่แท้จริง มีการจัดทำแผนแบบผสมผสาน และจัดทำแนวทางปฏิบัติ สำหรับผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบในการบริหารจัดการ เพื่อให้สามารถดำเนินการตามแผนงาน ต่างๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพและเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

หลักการที่ห้า การจัดการอย่างเหมาะสม(Adaptive Management) เป็นการตัดสินใจจากข้อมูลที่ต้องการ มีการประสานงานหรือรวมแนวคิดใหม่ มีการติดตามประเมินผล เป็นระยะๆ มีความยืดหยุ่นสามารถปรับเปลี่ยนแผนได้ตามสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลง และมีการดำเนินการอย่างต่อเนื่อง

หลักการที่หก ความเสมอภาค(Equal Emphasis) ให้ความสำคัญกับปัจจัยต่างๆ ทั้งด้านทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม สังคม เศรษฐกิจ และปัจจัยทางด้านวิชาการในการ จัดทำแผน

หลักการที่เจ็ด มุ่งการณ์ในอนาคต(Future Orientation) การวางแผนต้องมี เป้าหมายระยะยาวในอนาคต มีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล จนมีข้อตกลงและความเห็นชอบร่วมกัน จากทุกฝ่ายที่มีส่วนเกี่ยวข้องในเรื่องที่เกี่ยวกับเป้าหมาย วัตถุประสงค์ จุดมุ่งหมาย พื้นที่ ดำเนินการ และวิธีการปฏิบัติ

ประสาน ดังสิกบุตร(2544) กล่าวถึงแนวทางในการจัดการสิ่งแวดล้อม โดยการใช้ วิธีแบบผสมผสาน (Integrated Management) เป็นการจัดการที่ต้องการความเข้าใจร่วมกัน ในงานที่เกี่ยวข้องและมีปฏิสัมพันธ์กัน มีการประเมินผลการทำงานและความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้นจาก งานที่ปฏิบัติ การทำงานแบบนี้ต้องทำในสภาวะสถานการณ์ที่เกิดขึ้นจริง และเป็นความร่วมมือ ของทุกฝ่าย ตัวอย่างเช่น การฟื้นฟูแหล่งที่ดินบริเวณต้นน้ำลำธาร ที่ต้องอาศัยความร่วมมือกัน ใน การจัดการ ซึ่งมาจากความเข้าใจในเรื่องทรัพยากรสินสาธารณะ ที่ต้องได้รับการปกป้องให้ปลอดภัย ในสังคม เป็นต้น จึงเป็นประเด็นที่ผู้เกี่ยวข้อง(Stakeholder) จะต้องเข้ามาเกี่ยวข้องกับการใช้ ทรัพยากร ตั้งแต่เริ่มการกำหนดนโยบายการใช้ทรัพยากรในรัฐนั้นๆ ไปจนถึงขั้นวางแผน นำ แผนไปปฏิบัติ ร่วมมือกันติดตามงานและแก้ไขปัญหาหารือการทำงานร่วมกัน จนถึง การประเมินผลและพัฒนางานให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2540) กล่าวว่า ในปัจจุบันนี้แนวคิดในด้านการพัฒนาและ การจัดการสิ่งแวดล้อม รวมไปถึงการอนุรักษ์นั้น ได้กลายเป็นแนวคิดที่มีความสำคัญมากขึ้น ใน กระบวนการวางแผนนโยบายและวางแผนการจัดการสิ่งแวดล้อมของไทย แต่อย่างไรก็ตาม แนวคิด ในด้านกระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อมที่มาจากข้างบนก็ยังเป็นแนวคิดที่แฝงไว้ด้วยการมอง ประโยชน์ทางเศรษฐกิจเป็นหลักสำคัญ โดยมีการคำนึงถึงมิติทางนิเวศบ้าง โดยกระบวนการ

จัดการในรูปแบบนี้ต้องการย้ำว่าทรัพยากรธรรมชาติควรจะถูกใช้อย่างมีเหตุมีผลเพื่อการพัฒนา ทั้งนี้จะต้องไม่มีการทำลายหรือการกระทบกระเทือนผลประโยชน์ของอนุชนรุ่นหลัง โดยการจัดการสิ่งแวดล้อมในความหมายนี้ คือ การจัดการทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพโดยไม่ให้มีการสูญเปล่า พร้อมกับรักษาคุณภาพและประโยชน์ของทรัพยากรธรรมชาติให้ดำรงอยู่ได้ แนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อมที่มาจากข้างบนคงไม่อาจสร้างความยั่งยืนยาวนานให้แก่การพัฒนาได้ แนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อมที่แท้จริงและถูกต้อง คงต้องมาจากข้างล่าง นั่นคือ จากประชาชนที่อยู่ในท้องถิ่นและดำรงชีวิตท่ามกลางธรรมชาติที่กำลังถูกทำลายอย่างหนัก ในแนวคิดนี้ ทรัพยากรธรรมชาติทั้งปวงจะอยู่ในขอบเขตที่สอดคล้องกับระบบนิเวศและกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ แนวคิดในการจัดการทรัพยากรโดยรูปแบบของการมีส่วนร่วม และมีการจัดการที่มาจากข้างล่างนั้น จะมีการให้ความสำคัญสูงแก่เรื่องของการพิทักษ์รักษา โดยไม่ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติต้องถูกนำไปใช้เพื่อการพัฒนา ในขณะเดียวกันก็มีการเน้นเรื่องการคุ้มครอง โดยไม่ให้มีการทำลายทรัพยากรเนื่องจากการใช้มากเกินไป การจัดการทรัพยากรที่มาจากข้างล่างเป็นการเปิดโอกาสให้ระบบนิเวศมีเวลายาวนานพอที่จะสามารถฟื้นฟูตนเองได้

จากการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองในปัจจุบันนั้น ทำให้องค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) ได้มีการปรับเปลี่ยนกระบวนการทำงานในด้านกระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชน จากเดิมที่มีการเน้นการให้ความรู้และการสงเคราะห์แก่กลุ่มผู้ด้อยโอกาสหรือผู้ที่ประสบปัญหาขั้นพื้นฐาน มาเป็นการทำงานในกระบวนการจัดการในลักษณะที่มีการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนไปพร้อมๆกันกับการที่ประชาชนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ชุมชนของตนเอง เพื่อจะได้เป็นแนวทางการจัดการที่ตรงกับความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง และจากการศึกษา โครงการการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนในภาคอีสาน บัญชร แก้วส่อง และคณะ (2543) พบว่าบทบาทของนักพัฒนาในการเข้าไปส่งเสริมและสนับสนุนกิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมนั้น นักพัฒนา มีหน้าที่กระตุ้นให้ชาวบ้านเกิดกระบวนการเรียนรู้ที่เหมาะสมในรูปแบบการจัดการสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ชาวบ้านได้ตัดสินใจได้เองในการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชนของตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ เสริมสร้างกระบวนการกลุ่มและเสริมศักยภาพผู้นำ เพื่อให้ชาวบ้านและองค์กรชุมชนพัฒนาสู่การพึ่งตนเองในที่สุด

จากแนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อม สามารถสรุปได้ว่า ในกระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อมนั้นเป็นเหมือนสิ่งทีแสดงถึงความสามารถของชุมชน ในการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมภายในพื้นที่ชุมชนของตนเอง โดยมีพื้นฐานของความมีจิตสำนึกที่ความต้องการมีส่วนร่วม และช่วยเหลือซึ่งกันและกันที่จะแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น โดยจะต้องมีแผนงานและมีมาตรการ

ที่เป็นรูปธรรม ในกระบวนการพัฒนาและจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมนั้นต้องมีการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจ โดยเน้นการให้อำนาจตัดสินใจแก่ประชาชน ในการจัดการทรัพยากรสิ่งแวดล้อมให้เกิดประสิทธิภาพได้นั้นต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งการทำงาน โดยมีความร่วมมือของชุมชนนั้นเป็นอีกทางเลือกหนึ่งของสังคม

2.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการจัดการป่าชุมชน พบว่า มีทั้งผลงานวิจัย เอกสาร และบทความต่างๆซึ่งปรากฏเผยแพร่และทำการศึกษาวิจัย และเพื่อให้มีความสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการศึกษาจึงได้มีการทบทวนวรรณกรรม โดย จำแนกออกเป็นประเด็นต่างๆ ดังนี้

2.2.1 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าชุมชนและสิทธิในการจัดการทรัพยากร

การศึกษาในประเด็นของการจัดการป่าชุมชนนั้น ได้มีนักวิชาการหลายท่านศึกษาเอาไว้มาก เช่น การศึกษาของฉลาดชาย รมิตานนท์ (2528) พบว่า การจัดการป่าชุมชนนั้นเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาชนบทในการจัดการดังกล่าวควรจะเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน ทั้งนี้หลักการคือ ชุมชนร่วมตัดสินใจตลอดจนเฉลี่ยค่าใช้จ่ายและผลประโยชน์ ชุมชนร่วมในการกำหนดยุทธศาสตร์ในการพัฒนา เพื่อมุ่งตอบสนองความจำเป็นที่เกี่ยวกับป่าไม้ และชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการป่าไม้และร่วมรับประโยชน์จากป่า

ทั้งนี้ ญัฐชัย ชีวะศิริ (2544) ได้ศึกษาเรื่อง ความเข้มแข็งในด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน : กรณีศึกษา ชุมชนบ้านท่าโป่ง จ.เชียงใหม่ จากการศึกษาพบว่า ชุมชนบ้านท่าโป่งเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็ง ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ค่อนข้างสูง องค์ประกอบของความเข้มแข็ง คือ การพึ่งพาตนเองของชุมชนที่ไม่ต้องพึ่งความช่วยเหลือจากภายนอก และศักยภาพในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความสามารถในการจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นกับทรัพยากรชุมชน โดยคนในชุมชน ปัจจัยที่มีผลต่อความเข้มแข็งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน เกิดจากการรวมตัวกันของชุมชน ในการแก้ไขปัญหา บทบาทผู้นำชุมชน และจิตสำนึกของชุมชน ซึ่งมีความสอดคล้องกันกับงานวิจัยของ ชูศักดิ์ วิทยาภัก (2531) ซึ่งได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในบริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ปิงตอนบน:ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ “ จากการศึกษาพบว่าประชากรส่วนใหญ่กว่าร้อยละ 93.30 มีความคิดเห็นสนับสนุนกับแนวทางการ จัดการทรัพยากรป่าไม้ในลักษณะของป่าชุมชน (Community Forest)หรือป่าไม้สังคม (Social Forest) ทั้งนี้เพราะว่าประชากรต้องการมีส่วนร่วม

ในการใช้ประโยชน์และรักษาป่าไม้ที่มีอยู่ใกล้ชุมชนของตนเองมากกว่าที่จะเห็นคนอื่นมา ลักลอบตัดหรือสัมปทานทำไม้โดยที่ประชาชนเองได้เฝ้าดูเฉยๆ เพราะไม่มีสิทธิและอำนาจหน้าที่เกี่ยวกับทัศนคติต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เมื่อพิจารณาโดยรวมแล้วพบว่า ประชากรที่ตกเป็นตัวอย่างในการศึกษาครั้งนี้ มีทัศนคติต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอยู่ในระดับปานกลางค่อนข้างสูง

นอกจากนี้ กอบกาญจน์ พงษ์ชนะชัย (2538) ได้ทำการศึกษาวิจัยในส่วนของเครือข่ายการเรียนรู้และการจัดการของชุมชนเกี่ยวกับป่าชุมชน พบว่าลักษณะทางสังคมวัฒนธรรมของการจัดการป่าชุมชนในภาคเหนือ นั้น โดยทั่วไปมีลักษณะของการพึ่งพาอาศัยระหว่างกันและสามารถแก้ปัญหาได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น เมื่อเกิดภาวะการขาดน้ำอันเนื่องมาจากป่าที่เป็นแหล่งน้ำถูกทำลายทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้และมีการอนุรักษ์ป่า เกิดการยอมรับและมีการตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนเพื่อออกกฎระเบียบและการจัดการให้ป่าชุมชนคงอยู่ มีการถ่ายทอดความรู้ความเชื่อในการอนุรักษ์ป่าทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่น จัดพิธีกรรมบวงสรวงเจ้าป่า ปลูกฝังความเชื่อที่ว่าป่ามีผีเป็นผู้ดูแลรักษา ใครทำลายจะได้รับความวิบัติต่างๆ มีการเชื่อมโยงกับภายนอกชุมชน เช่น เจ้าหน้าที่ป่าไม้ในการลงโทษผู้ที่ไม่ยอมรับกฎระเบียบของชุมชน และมีการติดต่อกับนักวิชาการในการเชื่อมโยงเครือข่ายป่าชุมชนอื่นๆ รวมทั้งชุมชนข้างเคียง ทำให้มีการร่วมมือกันดูแลให้เป็นป่าผืนเดียวกัน

2.2.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเครือข่ายป่าชุมชน

การศึกษาในประเด็น การจัดการเครือข่ายป่าชุมชน นั้นพบว่า มีผู้ศึกษาอยู่บ้างแต่ไม่มาก มีวิทยานิพนธ์ของนักศึกษาปริญญาโทที่ศึกษาเกี่ยวกับประเด็นนี้อยู่บ้าง เช่น สุธรรม ธรรมทัศนานนท์ (2542) ได้ศึกษาเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมขององค์กรป่าชุมชน พบว่าเครือข่ายนี้มีปฏิสัมพันธ์ วิถีปฏิบัติและการแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างกันโดยผ่านกิจกรรมทางสังคม เช่น พิธีกรรม ประเพณีต่างๆ และ ยังได้ศึกษาพบว่ากลไก เงื่อนไขที่ส่งเสริมความสัมพันธ์ทางสังคมขององค์กรป่าชุมชน ได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำ กลุ่ม องค์กร เครือญาติ กลุ่มอาชีพ และความสัมพันธ์กับภายนอก เช่น หน่วยราชการและองค์กรพัฒนาเอกชน เพื่อแลกเปลี่ยนความรู้และเพิ่มศักยภาพในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ นอกจากนี้ กอบกาญจน์ พงษ์ชนะชัย (2538) ได้ศึกษาเกี่ยวกับเครือข่าย การเรียนรู้และการจัดการของชุมชนเกี่ยวกับป่าชุมชน ผลการศึกษาพบว่าเครือข่ายการเรียนรู้ของบุคคลเรียนรู้เริ่มต้นจากครอบครัว เครือญาติ การเข้าร่วมพิธีต่างๆ การเรียนรู้จากวัดและการเรียนรู้จากกลุ่มตามลักษณะของการตั้งบ้านเรือน กลุ่มอาชีพ และคณะกรรมการป่าชุมชน การประชุมสภาตำบลก็เป็นการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของผู้นำชุมชนที่เข้าร่วมประชุม สภาตำบล ดังนั้นกระบวนการเรียนรู้จึงมีอยู่ 2

ลักษณะ คือกระบวนการเรียนรู้แบบไม่เป็นทางการ จากการเรียนรู้จากวิถีชีวิต ความเชื่อ การถ่ายทอด บอกเล่าสู่สืบทอดกันมา และกระบวนการเรียนรู้จากความสัมพันธ์กับภายนอกชุมชน

นอกจากนั้น อัจฉรา รักยุติธรรมและคณะ (2543) ยังพบว่า มีเครือข่ายป่าชุมชนที่เกิดจากการรวมตัวกันของชาวบ้านอย่างแท้จริงที่เรียกว่า เครือข่ายชาวบ้าน เช่น เครือข่ายลุ่มน้ำปิงตอนบน เครือข่ายชาวบ้านรักษาป่าลุ่มน้ำห่าน เครือข่ายรักษาป่าลุ่มน้ำทา เครือข่ายป่าชุมชนตำบลแม่ถอด เครือข่ายป่าชุมชนลุ่มน้ำกคตอนกลาง เครือข่ายป่าชุมชนตำบลดงมหาวัน(ลุ่มแม่น้ำกคตอนล่าง) เป็นต้น ขณะนี้เครือข่ายป่าชุมชนในลักษณะนี้เกิดขึ้นอีกมากมาย การดูแลรักษาป่าของชุมชนส่วนใหญ่นั้นเป็นไปเพื่อการอนุรักษ์แหล่งต้นน้ำที่ไหลหล่อเลี้ยงชุมชน การรักษาที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าและการใช้สอยทรัพยากรธรรมชาติให้เป็นไปอย่างเหมาะสม และยั่งยืนแต่การรักษาป่าของชุมชนก็ยังประสบกับอุปสรรคสำคัญคือ ขาดการยอมรับและการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐ และไม่มีกฎหมายรองรับสิทธิของชุมชนในการจัดการดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้อย่างถูกต้อง ทำให้หลายชุมชนเกิดความไม่มั่นใจในการดำเนินการอย่างต่อเนื่องแต่ชุมชนก็ยังคงยึดถือรูปแบบการจัดการทรัพยากรป่าไม้ โดยชุมชนอยู่ต่อไป

ถ้าพิจารณาจากการศึกษาเรื่องเครือข่ายป่าชุมชน ที่ผ่านมานั้นจะเห็นได้ว่า งานศึกษาในประเด็นเครือข่ายป่าชุมชนที่เกิดจากการส่งเสริมหรือสนับสนุนโดยรัฐนั้นยังมีอยู่น้อย ทำให้ประเด็นการจัดการเครือข่ายป่าชุมชน โดยรัฐนั้นน่าศึกษาว่าเป็นอย่างไร มีเงื่อนไข/ปัจจัยอะไรในการพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชน เหมือนหรือแตกต่างกับที่ชาวบ้านจัดการกันเองอย่างไร ซึ่งประเด็นคำถามเหล่านี้จะช่วยให้การศึกษาเรื่องเครือข่ายป่าชุมชนนั้นมีความชัดเจนและครอบคลุมยิ่งขึ้น

2.2.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการมีส่วนร่วม

ในประเด็นเรื่องการจัดการป่าชุมชนนั้น ได้มีผู้วิจัยไว้ในลักษณะของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม สุรินทร์ สุริยวงศ์(2543) ได้วิจัยเรื่อง การจัดการป่าชุมชนที่เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนของบ้านหนองผึ่ง ตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน พบว่า การจัดการป่าชุมชนของบ้านหนองผึ่งนั้นประสบความสำเร็จได้ก็เพราะมีส่วนร่วม การดึงบุคคลหน่วยงานทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องเข้าร่วมในกระบวนการวิจัยด้วยนั้น ทำให้เกิดความร่วมมือของหลายๆกลุ่ม บุคคลหรือองค์กรในการแก้ปัญหาด้านการจัดการป่าของชุมชน ซึ่งจากการที่กล่าวมาทั้งหมดนั้นจะเห็นได้ว่ามีข้อค้นพบร่วม คืองานวิจัยดังกล่าวนี้มีลักษณะการดำเนินงานในลักษณะของการที่คนนอกชุมชนเข้าไปดำเนินการวิจัยร่วมกับคนในชุมชน โดยทำหน้าที่เป็นผู้กระตุ้นประสาน (facilitation) ให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน โดยมีเครื่องมือที่ส่งเสริม

สนับสนุน ให้ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้หลายวิธีการด้วยกัน ตัวอย่างเช่น AIC, Focus Group เป็นต้น

ดังที่กล่าวมาแล้วจะพบว่ากระบวนการดังกล่าวเป็นการเสริมพลังความเข้มแข็งให้กับชุมชน โดยมุ่งเน้นให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ โดยมีคนนอกชุมชนเป็นเพียงพี่เลี้ยงทำหน้าที่หลักเพียง กระตุ้น ประสานให้เกิดพลังชุมชน และชุมชนสามารถนำเอากระบวนการวิจัยไปใช้เป็นเครื่องมือในการแก้ไขปัญหาของชุมชนจากนั้นยังพบว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม นั้น มุ่งเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ให้ชุมชนได้แลกเปลี่ยน เรียนรู้ และสามารถจัดการกับปัญหาต่างๆ ของชุมชนได้ด้วยคนในชุมชนเอง ซึ่งในที่สุดแล้วจะนำไปสู่เป้าหมายสูงสุดก็คือความเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง สามารถพึ่งตนเองได้ ตลอดจนมีคุณภาพชีวิตที่ดีต่อไป สุริยา ยีขุน (2537) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในระบบป่าชุมชน : ศึกษาเฉพาะกรณีตำบลศรีละกอ อำเภอจักราช จังหวัดนครราชสีมา พบว่าประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนอยู่ในระดับค่อนข้างต่ำ ระดับการศึกษา จำนวนที่ทำกิน ประเภทการถือครองที่ดิน การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน และการเป็นสมาชิกกลุ่มในชุมชนแตกต่างกัน ก่อให้เกิดความแตกต่างกันในการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติระดับ 0.01 สำหรับลักษณะบ้านที่อยู่อาศัย และปัจจัยด้านอื่นๆ พบว่าการได้รับข่าวสาร ความรู้และความคิดเห็นเกี่ยวกับป่าชุมชน ปัจจัยภายนอก เช่น การสนิทสนมกับพระสงฆ์ การเกรงใจต่อกำนันและผู้ใหญ่บ้าน การสนใจนโยบายของรัฐด้านป่าไม้และการได้รับคำแนะนำจากเจ้าหน้าที่ของรัฐแตกต่างกัน ก่อให้เกิดความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

สุรินทร์ สุริยวงศ์ (2536) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่า ชุมชนบ้านทุ่งยาว อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน พบว่า ชาวบ้านมีทัศนคติที่ดีต่อการอนุรักษ์ผ่านชุมชน โดยเข้าใจว่าป่าชุมชนมีความสำคัญต่อชีวิตประจำวัน เป็นศูนย์กลางของการผลิตที่มีชาวบ้านเป็นผู้จัดการ และมีประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อม ส่วนใหญ่ไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมอนุรักษ์ป่าชุมชน หากแต่มอบให้เป็นหน้าที่ของหมู่บ้านทราบและให้คำรับรอง มีการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนในระดับน้อย นอกจากเป็นการเก็บหาอาหารเพื่อบริโภคและนำไปจำหน่ายเป็นรายได้เสริมเท่านั้น เนื่องจากมีจุดประสงค์ในด้านการรักษาป่าชุมชนเพื่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ของสภาพป่ามากกว่าจะคำนึงถึงการใช้ประโยชน์

นอกจากนั้นในด้านของการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนนั้นก็ ได้มีผู้ศึกษา คือ พรพิไล เลิศวิชา (2538) ได้ศึกษาเรื่องรูปแบบของการพัฒนาชุมชน ในด้านการจัดการทรัพยากรของชุมชนซึ่งเป็นการพัฒนาในอีกรูปแบบหนึ่งที่เป็นอุดมการณ์ของชาวบ้าน เป็นการ

ชี้ให้เห็นถึงศักยภาพในการแก้ไขปัญหาของชาวบ้าน ความเข้มแข็งเกิดขึ้นจากภายในหมู่บ้าน ที่คนในหมู่บ้านจะต้องมีความสามารถในการพึ่งตนเอง มีการพัฒนาเรียนรู้ ผู้นำชุมชนต้องเป็นผู้มีความรู้ มีประสิทธิภาพในการแก้ปัญหาและเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชน อีกทั้งในชุมชนต้องมีความร่วมมือร่วมใจกันในการแก้ปัญหา และเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชนจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยพลังของผู้นำในการประสานแรงใจของชาวบ้าน

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved